

ЎЗБЕКИСТОН ДАВЛАТ ЖАҲОН ТИЛЛАРИ УНИВЕРСИТЕТИ
ҲУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
DSc.03/30.12.2019.Fil/Ped.27.01 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ

ЎЗБЕКИСТОН ДАВЛАТ ЖАҲОН ТИЛЛАРИ УНИВЕРСИТЕТИ

ТЕШАБОЕВА ЗИЁДАХОН ҚОДИРОВНА

**«БОБУРНОМА»НИНГ ИНГЛИЗЧА ТАРЖИМАЛАРИДАГИ
ФРАЗЕОЛОГИК БИРЛИКЛАРНИНГ КОГНИТИВ ВА
ЛЕКСИКОГРАФИК ТАДҚИҚИ**

**10.00.06 – Қиёсий адабиётшунослик, чоғиштира тилшунослик ва
таржимашунослик**

**Филология фанлари доктори (DSc) диссертацияси
АВТОРЕФЕРАТИ**

ТОШКЕНТ – 2021

Фан доктори (DSc) диссертацияси автореферати мундарижаси

Contents of dissertation abstract of Doctor of Science (DSc)

Оглавление автореферата диссертации доктора наук (DSc)

Тешабоева Зиёдахон Қодировна

«Бобурнома»нинг инглизча таржималаридаги фразеологик
бирликларнинг когнитив ва лексикографик тадқиқи..... 3

Ziyodakhon Qodirovna Teshaboyeva

A Cognitive and Lexicographical Study of Phraseological Units of English
Translations in “Baburname”..... 31

Тешабаева Зиёдахон Кадыровна

Когнитивное и лексикографическое исследование фразеологических
единиц в английских переводах «Бабурнаме»..... 57

Эълон қилинган ишлар рўйхати

Список опубликованных работ
List of published works..... 62

ЎЗБЕКИСТОН ДАВЛАТ ЖАҲОН ТИЛЛАРИ УНИВЕРСИТЕТИ
ҲУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
DSc.03/30.12.2019.Fil/Ped.27.01 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ

ЎЗБЕКИСТОН ДАВЛАТ ЖАҲОН ТИЛЛАРИ УНИВЕРСИТЕТИ

ТЕШАБОЕВА ЗИЁДАХОН ҚОДИРОВНА

**«БОБУРНОМА»НИНГ ИНГЛИЗЧА ТАРЖИМАЛАРИДАГИ
ФРАЗЕОЛОГИК БИРЛИКЛАРНИНГ КОГНИТИВ ВА
ЛЕКСИКОГРАФИК ТАДҚИҚИ**

**10.00.06 – Қиёсий адабиётшунослик, чоғиштира тилшунослик ва
таржимашунослик**

**Филология фанлари доктори (DSc) диссертацияси
АВТОРЕФЕРАТИ**

ТОШКЕНТ – 2021

Фан доктори (DSc) диссертацияси мавзуси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссиясида B2020.1.DSc/Fil213 рақам билан рўйхатга олинган.

Диссертация Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университетида бажарилган.

Диссертация автореферати уч тилда (ўзбек, рус ва инглиз (резюме)) Илмий кенгашнинг веб-саҳифасининг (www.uzswlu.uz) ва «ZiyoNet» Ахборот таълим порталида (www.ziyounet.uz) жойлаштирилган.

Илмий маслаҳатчи:

Боқиева Гуландом Ҳисомовна
филология фанлари доктори, профессор

Расмий оппонентлар:

Тўхтасинов Илҳомжон Мадаминович
педагогика фанлари доктори, профессор

Холманова Зулҳумор Турдиевна
филология фанлари доктори, профессор

Эйжи Мано (Япония)
тарих фанлари доктори, профессор

Етакчи ташкилот:

Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон миллий университети

Диссертация ҳимояси Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети ҳузуридаги DSc.03/30.12.2019.Fil/Ped.27.01 рақамли Илмий кенгашнинг 2021 йил «___» _____ соат _____ даги мажлисида бўлиб ўтади. Манзил: 100138, Тошкент шаҳри, Учтепа тумани, Кичик ҳалқа йўли кўчаси, 21 А уй. тел: (99871) 230-12-91. факс: (99871) 230-12-92; e-mail: uzswlu_info@mail.ru

Диссертация билан Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университетининг Ахборот-ресурс марказида танишиш мумкин (___ рақами билан рўйхатга олинган). Манзил: 100138, Тошкент шаҳри, Учтепа тумани, Кичик ҳалқа йўли кўчаси, 21 А уй. тел: (99871) 230-12-91. факс (99871) 230-12-92.

Диссертация автореферати 2021 йил «___» _____ куни тарқатилди.

(2021 йил «___» _____ да _____ рақамли реестр баённомаси).

Л.Т. Аҳмедова

Илмий даражалар берувчи Илмий кенгаш раиси в.б., пед.ф.д., профессор

Х.Б. Самигова

Илмий даражалар берувчи Илмий кенгаш котиби, филол.ф.д., доцент

Ж.А. Якубов

Илмий даражалар берувчи Илмий кенгаш қошидаги Илмий семинар раиси, филол.ф.д., профессор

КИРИШ (фан доктори (DSc) диссертацияси аннотацияси)

Диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати. Дунё таржимашунослик соҳасининг ривожланиб, сўнгги йилларда терминология ва лексикографиянинг ўзига хос тарзда шаклланаётгани бугунги ёшларни дунёвий билимларни пухта эгаллашлари учун катта имконият яратмоқда. Мумтоз адабиёт «Бобурнома»да қўлланган миллий-маданий фразеологик бирликлар ва уларнинг инглизча таржимасининг текстологик луғатини яратиш ва тамойилларини ишлаб чиқиш таржимонларни хорижий тилларни мукамал эгаллашига катта ёрдам беради ва тадқиқот миллий-маданий кадриятларимизни хорижда тарғиб ва татбиқ этиш, аждодлар меросини дунёга танитиш, бугунги муаммоларни умумбашарий тарзда ҳал этиш таржима муаммосининг ечимига қаратилган.

Жаҳон тилшунослигида «Бобурнома» кенг омма томонидан мутолаа қилинган ва жиддий ўрганилган. Адабий манба сифатида, Инжил ёзувлари каторида «Бобурнома» дунёнинг турли жойларидаги қадимий ёдгорликлардан бири, мўътабар асар сифатида қадрланади. Англия, Франция, Япония, Россия, Туркия, Афғонистон, Ҳиндистон ва бошқа мамлакатларда Заҳриддин Муҳаммад Бобур ижоди ва фаолиятига оид асарлар нашр этилиб келинмоқда. «Бобурнома»ни ўрганишга бўлган эҳтиёж жаҳон олимларининг илмий тадқиқотларида, Европа шарқшунос-таржимашунос олимлари томонидан бир неча асарлар давомида тўхтовсиз ўрганилиб, босқичма-босқич таржима қилинаётгани илм аҳлига маълум, лекин асардаги миллий-маданий кадриятларни акс эттирувчи фразеологик бирликлар ва уларнинг таржималарда тўлиқ акс этиш муаммоси ҳалигача ўз ечимини топмаган, нодир асарнинг уч тиллик ўзбекча-русча-инглизча текстологик луғати ишлаб чиқилмаган.

Ўзбек тилшунослигида «Бобурнома» лексикаси ва унинг ёзилиш услуби, тарихий, адабий, лингвистик ва манбашунослик йўналишида турли соҳаларни қамраб олган асар сифатида, турли ракурсларда тадқиқ этилган. “Биз ўз олдимизга мамлакатимизда Учинчи Ренессанс пойдеворини барпо этишдек улуғ мақсадни қўйган эканмиз, бунинг учун янги Хоразмийлар, Берунийлар, Ибн Синолар, Улуғбеклар, Навоий ва Бобурларни тарбиялаб берадиган муҳит ва шароитларни яратишимиз керак”¹. Шу нуқтаи назардан асардаги кадриятларимизни тўлиқ акс эттирувчи фразеологик бирликлар таржимасини ўрганишга киришиб, унинг инглиз тилидаги адекват таржималари ва эквивалентлик ҳодисасини ўрганиш муҳим аҳамият касб этади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича «Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги Фармони, 2017 йил 20 апрелдаги ПҚ-2909-сон «Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида», 2017 йил 24 майдаги ПҚ-2995-сон «Қадимий ёзма манбаларни сақлаш, тадқиқ ва тарғиб қилиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида», 2017 йил 20 июндаги

¹Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. www.president.uz; © 2021 Ўзбекистон Республикаси Президентининг расмий веб-сайти.

ПҚ-3074-сон «Ўзбекистонга оид хориждаги маданий бойликларни тадқиқ этиш марказини ташкил этиш тўғрисида», 2017 йил 20 июлдаги ПҚ-3074-сон «Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Ўзбекистонга оид хориждаги маданий бойликларни тадқиқ этиш марказини ташкил этиш тўғрисида»ги қарорлари ҳамда мазкур фаолиятга тегишли бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишда ушбу диссертация тадқиқоти маълум даражада хизмат қилади.

Тадқиқотнинг республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига мослиги. Диссертация республика фан ва технологиялари ривожланишининг I. «Ахборотлашган жамият ва демократик давлатни ижтимоий, ҳуқуқий, иқтисодий, маданий, маънавий-маърифий ривожлантиришда инновацион ғоялар тизимини шакллантириш ва уларни амалга ошириш йўллари» устувор йўналиши доирасида амалга оширилган.

Диссертация мавзуси бўйича хорижий илмий-тадқиқотлар шарҳи². Заҳириддин Муҳаммад Бобур ижоди назарий ва амалий ўрганишга йўналтирилган илмий изланишлар жаҳоннинг етакчи илмий марказлари ва олий таълим муассасалари, жумладан, Англия (Cambridge Universities), Амстердам (Netherland), Америка (Harvard, Ohio Universities), Германия (Humboldt Universitat), Ҳиндистон (Jawaharlal Nehru University), Япония (Kyoto University), Будапешт, Венгрия (Eötvös Loránd University), Миср (Ain Shams University), Туркия (Cumhuriyet, Kocaeli Üniversitesi Süleyman Demirel Üniversitesi, Ankara Üniversitesi), Боку (Azerbaycan Milli Pimler Akademisi, Bakı Dövlət Universiteti), Россия (Институт востоковедения РАН); «Бобурнома»ни тадқиқ этишни халқаро миқёсга кўтариш, унинг катта томли библиографиясини яратиш ва Бобур халқаро жамоат фонди томонидан ўзбекча-русча-инглизча энциклопедиясининг учинчи нашрини тайёрлаш ишлари Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети, Тошкент давлат шарқшунослик институти, Фарғона давлат университети, Самарқанд давлат университети, «Бобурнома»даги фразеологик бирликлар, уларнинг инглизча таржималарининг когнитив хусусиятлари Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети (Ўзбекистон)да олиб борилмоқда.

Бадиий таржимада адекватликка эришишдаги лисоний омиллар масалалари юзасидан жаҳонда олиб борилган тадқиқотлар натижасида қуйидаги илмий натижалар олинган. Жумладан, Заҳириддин Бобурнинг «Бобурнома» асарининг туркий варианты (аслият) ва инглизча таржималари, тарихий ва бадиий хусусиятлари илмий исботланган (Oxford, Cambridge University); «Бобурнома» жаҳон илм фанининг нодир манба сифатида Инжил ёзувлари қаторида сақланиши илмий ва назарий жиҳатдан асосланган

² Диссертация мавзуси бўйича хорижий илмий-тадқиқотлар шарҳи: <https://Oxford Bibliographies Online Research Guide>; <https://www.amazon.com/Baburnama-Memoir-Babur/dp/8129141752>; <https://archive.org/details/baburnamainengli01babuoft>; academia.uz; <http://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/babur-nama-memoirs-annette-susannah-beveridge.html>; www.ebooks.azlibnet.az/book/HCBOWku; <https://ELTE-Eötvös-Loránd-Tudományegyetem>; <https://archive.org/details/baburnamainengli01babuoft>; www.britanica.com; www.cambridge.org; www.amozon.com; www.edu.uz; britishcouncil.org; internauka.ru; micros.uz; actsudent.org; educationusa.info; americanenglish.state.gov; arzamas.academy/uni/eastwest/pers; www.twirpx.com; www.dissercat.com ва бошқа манбалар асосида тайёрланди.

(Japan, Kiyoto University); Бобур ва бобурийларнинг жаҳон илм-фани, адабиёти, маданиятини ривожлантиришдаги роли, жаҳон адабиётшунослигида тарихийлик ва бадиий талқин масаласи, Бобурнинг ўзига хос тасвирлаш услуби аниқланган (Jawaharlal Nehru University); «Бобурнома» асари нусхаларининг қиёсий таҳлили, асарнинг жаҳон тарихи учун муҳим манба экани исботланган, Бобур энциклопедияси турк тилига таржима қилинган (Cumhuriyet, Kocaeli Üniversitesi); «Бобурнома»нинг таржималари, асарнинг ўзига хос хусусиятлари, асардаги тарихий шахслар тасвири ва талқини масаласи назарий жиҳатдан исботланган (Azerbaijan Milli Ilimler Akademisi, Bakı Dövlət Universiteti); Бобурнинг ижодий фаолияти ва «Бобурнома» бўйича дунё мамлакатларида амалга оширилган тадқиқотлар библиографияси тузилган (Институт востоковедения РАН); «Бобурнома»нинг таржималари жаҳон адабиёти таржима асарларда исботланган. Асар ўзбек тилининг миллий-маданий қадриятларини сақлаб қолиш, бадиий адабиётлар таржимасида таржима муаммоларни ечишда катта ҳисса қўшган. (Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети).

Бугунги кунда жаҳон таржимашунослиги миқёсида фразеологик бирликларнинг тавсифий-аналитик, қиёсий-тарихий, қиёсий-типологик, когнитив-концептуал ва статистик таҳлили «Бобурнома»нинг уч хил инглизча Ж.Лейден–В.Эрскин (1826), С.Бевериж (1921), В.Текстон (1996)нинг таржималарида фразеологик бирликлар ва уларнинг лексикографияси тадқиқ этилмаган ва муқобиллари илмий нуқтаи назардан тадқиқ этиш, фразеологик олам тасвирини бадиий таржимада қайта яратилиши бўйича қатор, жумладан, таржима асарларининг адекватлик даражасини таъминлаш; ноадекват таржима сабабларини аниқлаш ва уларни бартараф этиш йўллари ишлаб чиқиш; олам миллий манзарасининг лисоний омилларини фразеологик бирликларнинг таржима тилида берилишини қиёсий таҳлил қилиш; таржимада когнитив ёндашув, адекватликка эришишдаги тўсиқларни бартараф этиш тамойилларини ишлаб чиқиш; миллий-маданий сўзларнинг таржима луғатларини яратиш каби устивор йўналишларда илмий тадқиқотлар олиб борилмоқда.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Мамлакатимизда «Бобурнома»нинг таржималарини ўрганишга бағишланган тадқиқотларни адабий-тарихий ва лингвистик аспектларда кузатиш мумкин. Адабий-тарихий йўналишда Ҳ.Қудратуллаев³, С.Ҳасанов, Н.Отажонов, Д.Ҳошимова ўзбек ва чет эл адабиёти тарихи кўламидаги тадқиқотларни амалга оширган бўлсалар, Абдурауф Фитрат, Ҳ.Ёқубов, Я.Ғуломов, В.Зоҳидов, Ҳ.Султонов, И.Султонов, А.Қаюмов, А.Ҳайитметов, Ф.Сулаймонова, Н.Маллаев, Х.Назарова, П.Қодиров, С.Жамолов, Б.Валихўжаев, Р.Набиев, А.Абдуғафуров, Б.Қосимов, Н.Комилов,

³Қудратуллаев Ҳ. «Бобурнома»нинг тарихий адабий ва услубий таҳлили. Навоий, Бобур, Хондамир ва Восифий ижодининг қиёсий таҳлили асосида. Филол. фан. д-ри ... дисс. – Т., 1998: «Бобурнома» ва тарих. // Тафаккур: 2001. № 6; Қудратуллаев Ҳ. Бобур армони. – Т.: Шарқ, 2009. 383 б; Отажонов Н. «Бобурнома» жаҳон адабий жараёнида: қиёсий-типологик таҳлил. – Т., 1998; Художественный перевод и научное комментирование (на материале переводов «Бабур-наме»). – Т., 1972; Ҳошимова Д.М. «Бобурнома» асарининг танқидий матнини яратиш муаммолари («Бобурнома» танқидий матнининг япон нашрлари мисолида). Филол. фан. ном. ... дисс.– Т., 2006.

Ж.Шарипов, М.Холбеков, Б.Маматов, Ғ.Хўжаев, Р.Воҳидов, И.Сулаймонов сингари ўзбек олимлари асарга тарихий, адабий, географик манба сифатида ёндашиб, эътиборни бадиий-эстетик қийматиға қаратган, лекин бадиий ёдгорликнинг лингвистик ва лексикографик жиҳатини алоҳида махсус ўрганилмаган.

Тилшунослик ва таржимашунослик йўналишида С.Азимжонова,⁴ А.Иброҳимов, С.Шукруллаева, Ф.Салимова, З.Холманова, Л.Хўжаева, Н.Жиянова, Н.Отажонов, М.Собиров, Р.Каримов, Н.Ўрмонова, М.Аманов, Д.Ҳошимова (докторлик диссертацияси) Ш.Ҳайтов, Д.Муҳаммадиева қиёсланаётган тиллар (туркча, қозоқча, инглиз, ҳинд ва француз) воситаларини кўпроқ луғавий мувофиқликларидан келиб чиқиб, тадқиқот олиб борганлар. Аммо уларнинг илмий тадқиқот асосидаги фразеологик бирликларнинг миллий-маданий хусусияти ва лексикографияси махсус қиёсий тадқиқ этиш вазифаси қўйилмаган.

«Бобурнома» чет эл олимлари томонидан жиддий ўрганилган бўлиб, Европа шарқшуносларининг диққатини XVIII аср ўрталаридан буён жалб этиб келмоқда. «Бобурнома»ни Д.Витсен, Ж.Лейден, В.Эрскин, Р.Калдекот, С.Пуул, Э.Холден, М.Элфинстон, Жан-Пол Ру, Жан Луи Бакэ-Граммон, Г.Эллиот, В.Х.Мореланд, Паве де Куртейл, Ф.Г.Талбот, А.Денисон Росс, А.С.Бевериж, Ҳ.Бевериж, Ҳ.Лэмб, А.Шиммел, С.Дейл, М.В.Кўпрулизода каби йирик ғарб шарқшунослари, Н.И.Илминский, Н.Н.Пантусов, В.В.Вяткин, Н.И.Веселовский, В.В.Бартольд, А.Н.Самойлович, М.Салье, А.А.Семёнов, А.Ю.Якубовский, И.В.Стеблева, М.Маклай каби рус олимлари;

⁴Азимжонова С.А. Ферганский удел Омара-Шейха и Бабура (в XV и начале XVI вв). Дисс. ... канд. филол. наук. – Т., 1949; Азимжонова С.А. Государство Бабура в Кабуле и Индии: Дисс. ... докт. филол. наук. – Т., 1969; Азимжонова С.А. К истории Ферганы второй половины XV века. – Т.: Фан, 1957; Иброҳимов А. Бобурийлар мероси. – Т., 1993; Иброҳимов А. «Бобурнома» буюк асар. – Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 2000; Иброҳимов А. «Бобурнома»даги ҳиндча сўзлар тадқиқи. Филол. фан. ном. ... дисс. – Тошкент: 2001; Иброҳимов А.П. Бобур асарлари лексикасининг лингвостатистик, семантик ва генетик тадқиқи. («Девон», «Мубаййин», «Аруз»). Филол. фан. д-ри. ... дисс. – Т., 2008; Шукруллаева С. Воссоздание художественного своеобразия «Бабурнаме» в его английских переводах. Дисс. ... канд. фил. наук. – Т., 1989; Салимова Ф. Лексикографические и текстологические характеристики «Восточно-тюркского словаря» Паве де Куртейля и переводов «Бабурнаме». Дисс. ... канд. филол. наук. – Т., 1997; Ходжаева Л. Проблемы перевода: Характер, стиль и интерпретация текста «Бабурнаме». Дисс. ... канд. фил. наук. – Т., 1986; Жиянова Н. «Бобурнома»даги нумеративларнинг маъно хусусиятлари: Филол. фан. ном. ... дисс. – Т., 2000; Собиров М. «Бобурнома»нинг инглизча таржималарида муаллиф услуби ва бадииятини қайта тиклаш муаммолари. Автореф. филол. фан. ном. ... дисс. – Т., 2002; Каримов Р. «Бобурнома»даги шеърлар хорижий таржималарнинг қиёсий таҳлили: Филол. фан. ном. ... дисс. – Т., 2003; Ўрмонова Н. Таржимада тарихий архаик лексикани акс эттириш принциплари ва таржима аниқлиги. Автореф. филол. фан. ном. ... дисс. – Т., 2003. Холманова З. «Бобурнома» лексикаси тадқиқи. Филол. фан. д-ри ... дисс. – Т., 2009.; Холманова З. «Бобурнома» тил қомуси. «Академнашр». – Т., 2021; Отажонов Н. «Бобурнома» жаҳон кезади. Ғ.Ғулом – Т.; 1984; Бобур ўқув қўлланма; «Бобурнома» шарқ элчиси. «Ғ.Ғулом номидаги Адвбиёт ва санъат нашриёти». – Т.; 1993.; Ғайбуллоҳ ас-Салом, Незматуллоҳ Отажон. Жаҳонгашта «Бобурнома». – Т.; 1996.; Саломов Ғ., Комилов Н., Салимова З., Жўраев К., Отажонов Н. Таржимон маҳорати. «Фан». – Т.; 1979.; Отажонов Н. Из истории перевода узбекской классической литературы на иностранные языки. «Фан». – Т.; 1985.; Хошимова Д.М. «Бобурнома» матнидаги тасвирий воситаларнинг инглиз тилига таржималари тадқиқи» Филол. фан. док. ... дисс. – Т., 2017; Аманов М. «Бобурнома»да изофий бирикмаларнинг лисоний тадқиқи. ф.ф.д. ... дисс. (PhD). – Т., 2020; Сулаймонов И. «Бобурнома»да ғолиб ва мағлуб шахс руҳий ҳолатининг бадиий тасвири. Филол. фан. док. ... дисс. – Самарқанд.; Ҳайтов Ш.М. «Бобур ижодининг хорижда ўрганилиши». ф.ф.д. ... дисс. (PhD). – 2018.; Хорижда бобуршунослик. «Академнашр». – Т., 2021; Муҳаммадиева Д.А. «Бобурнома» туркча таржимасида паремияларнинг қиёсий тадқиқи. ф.ф.д. ... дисс. (PhD). – Т., 2021.

Аҳмад Али Кўҳзод, Абдулҳай Ҳабибий, Гулчин Маъоний сингари афғон ва хинд олимларидан: Зокир Ҳусайн, Нурул Ҳасан, Муни Лаъл, С.А.Шарми, Р.П.Трипатҳи, П.Саран, Канунга, Муҳиббул Ҳасанлар тадқиқ қилишган.

«Бобурнома» асари мамлакатимиз олимлари ва чет эл олимлари томонидан қанчалик кўп ўрганилганлигига қарамай, ундаги фразеологик бирликларнинг лингвомаданий ва лексикографик хусусиятлари алоҳида тадқиқот сифатида махсус ўрганилмаган, инглизча таржималарининг муқобиллари ўзбек тилида яратилмаган.

Тадқиқотнинг диссертация бажарилган олий таълим муассасаси илмий-тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги. Диссертация иши Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университетининг илмий-тадқиқот ишлари режасига мувофиқ №И-204-4-5 «Докторантлар, мустақил изланувчилар ва талабалар ўртасида олиб борилаётган илмий-тадқиқот, илмий-ижодий ишлар» илмий лойиҳасининг «Таржима муаммолари» мавзуси доирасида бажарилган.

Тадқиқотнинг мақсади «Бобурнома»даги фразеологик бирликлар, уларнинг инглизча таржималарининг когнитив ва лексикографик нуқтаи назардан очиқ бериш ва мавзули луғат яратиш тамойилини ишлаб чиқишдан иборат.

Тадқиқотнинг вазифалари:

«Бобурнома»даги фразеологик бирликлар инглизча таржималарининг қиёсий-чоғиштирама, компонент таҳлилларини ишлаб чиқиш;

тарихий персонажлар характерини ёритишда қўлланган фразеологик бирликлар инглизча таржимасини тавсифий таҳлил этиш ва таржиманинг аслиятга мутаносиблигини очиқ бериш;

«Бобурнома»даги фразеологик бирликлар табдили, ўзбекча-русча-инглизча таржималар ўртасидаги семантик алоқаларни ўрганиш, аслиятга хос муқобилларини белгилаш;

асардаги фразеологик бирликлар лексик-семантик майдонининг қўлланиш соҳасини ёритиб бериш ва когнитив-концептуал таҳлил қилиш;

асарнинг адекват таржимага эришишда таржимонлар ёндашувини аниқлаш, таржиманинг лексик, грамматик, синтактик трансформация усулларини очиқ бериш;

«Бобурнома»даги фразеологик бирликларнинг миллий-маданий хусусиятларини инглизча таржимада акс этиш муаммосини очиқ бериш;

фразеологик бирликлар таржимасида эквивалентлик динамикасини кузатиш ва статистик таҳлилинини ишлаб чиқиш;

асарни лексикографик аспектда ўрганишнинг фразеологик бирликлар ўзбекча-русча-инглизча текстологик луғат тузиш тамойилларини ишлаб чиқиш.

Тадқиқот объекти сифатида «Бобурнома» (2002), «Бобурнома» табдили (2008), «Бобурнома» (2008)нинг русча таржимаси ва инглизча Жон Лейден–Вильям Эрскин (1826), Анетта Сусанна Бевериж (1921), Вильер Текстон (1996) таржимасида қўлланган фразеологик бирликлар танлаб олинган.

Тадқиқотнинг предметини «Бобурнома»даги фразеологик бирликлар инглизча таржималарининг когнитив ва лексикографик хусусиятлари ташкил этади.

Тадқиқотнинг усуллари. Тавсифий-аналитик, қиёсий-тарихий, қиёсий-типологик, когнитив-концептуал ва статистик таҳлил усулларидан фойдаланилди.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги қуйидагилардан иборат:

«Бобурнома»даги тарихий персонажлар характери ёритишда қўлланган фразеологик бирликлар инглизча таржимасининг қиёсий-чоғиштирма ва компонент, тавсифий-аналитик таҳлиллари асосида таржимонларнинг қўллаган лексик, грамматик, синтактик трансформация усулларини аниқлаш орқали В.Текстон таржимасида трансформацион, С.Беверижда калька ва Ж.Лейден-В.Эрскинда маъно кўчиш усулининг устуворлиги далилланган;

«Бобурнома»даги фразеологик бирликлар табдили ва уларнинг ўзбекча-русча-инглизча таржималар ўртасидаги структуравий-семантик тафовутларни аниқлаш орқали ибораларнинг аслиятга хос муқобилларини белгилашда эквивалентлик ҳодисасининг илмий-назарий тамойиллари лингвомаданий аспектда асосланган;

асардаги фразеологик бирликлар лексик-семантик майдонининг очиб берилиши ва уларнинг когнитив-концептуал таҳлили орқали фразеологик бирликларнинг тасвирий ва функционал эквивалентлик хусусиятларининг таржимада акс этиш муаммолари илмий-назарий жиҳатдан асосланган;

фразеологик бирликлар концептини лингвомаданий ва когнитив таҳлил қилиш ҳамда фразеологик бирликлар таржимасида эквивалентлик динамикасини статистик таҳлиллари асосида «Бобурнома»нинг табдили ва русча-инглизча таржимасида фразеологик бирликларнинг адекватликка эришишдаги лексик-семантик, грамматик, ва синтактик номуносивликлари аниқланган;

«Бобурнома»даги фразеологик бирликлар инглизча таржимасининг муаммоларини ҳал этишда таржимонларнинг аслиятга ёндашувларига кўра кўп тилли луғат яратишнинг тадрижий шаклланиши асосида луғат тузиш, фразеологик бирликларни саралаш ва изоҳ билан тасвирлаш, табдилга асосан шарҳлаш каби тамойиллар ишлаб чиқилган.

Тадқиқот натижаларининг илмий аҳамияти тавсифий-аналитик, қиёсий-тарихий, қиёсий-типологик, когнитив-концептуал ва статистик таҳлил методларга асосланганлиги, натижаларнинг ваколатли тузилмалар томонидан тасдиқланганлиги билан изоҳланади.

Тадқиқотнинг амалий натижалари қуйидагилардан иборат:

«Бобурнома»даги фразеологик бирликларни турли даврларда амалга оширилган инглизча таржималаридан ўзбекча-русча-инглизча текстологик луғат ишлаб чиқиш тамойили яратилган;

луғат тартиби ва таржима муаммолари кўрсатилган; аслиятнинг адекват таржимасига эришишда таржима усуллари ишлаб чиқилган;

аслиятдаги фразеологик бирликлар лексик-семантик майдони белгиланган, таржима вариантлари аниқланган, фразеологик бирликлар статистикаси ишлаб чиқилган.

Тадқиқот натижаларининг ишончлилиги объектга ёндашув ва қўлланилган усулларнинг тадқиқот мақсадига мослиги, назарий маълумотларнинг илмий манбаларга асосланганлиги, танлаб олинган тарихий-илмий манбаларнинг тадқиқот предметига мувофиқлиги, назарий фикр ва хулосалар тавсифий-аналитик, когнитив-концептуал, қиёсий-тарихий ва статистик таҳлил усуллари воситасида чиқарилгани, назарий қарашлар ва хулосаларнинг амалиётга татбиқ этилганлиги, натижаларнинг ваколатли тузилмалар томонидан тасдиқланганлиги билан аниқланади.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Тадқиқот натижаларининг илмий аҳамияти «Бобурнома»даги фразеологик бирликларнинг инглизча таржималарини ўрганиш асосида уч турдаги инглизча фразеологик бирликлар ўзбекча-русча-инглизча когнитив-концептуал контекстуал луғати ва тадқиқот чет эл таржимонлари томонидан аслиятни қай даражада тўлақонли яратилганлигини аниқлашга имкон бериши, шунингдек асл нусха ва таржима тиллари фразеологизмларининг табиатини қиёсий ўрганган ҳолда, улар орасидаги мазмуний-услубий мувофиқлик ҳолатларини аниқлаш ва таржима жараёнида фразеологик бирликларни бирининг иккинчиси воситасида талқин этиш йўли ва имкониятларини белгилаш тўлақонли таржима қилиш учун замин ҳозирлаши билан белгиланади.

Тадқиқот натижаларининг амалий аҳамияти таржимонларнинг таржима амалиёти тадқиқини қиёсий-услубий асосда ўрганиш натижалари ва илмий хулосалар таржимашунослик истиқболини белгилашда муҳим аҳамият касб этади, етук таржимон ва таржималар яратиш борасидаги саъи-ҳаракатлар йўлини мунтазам ёритиб бориши, таржимонлик мутахассисликка кириш, Таржима тарихи, Таржима назарияси ва амалиёти, Илмий адабиётлар таржимаси, Бадиий таржима, Синхрон таржима, Лексикология каби фанларни ўқитиш ва махсус курслар ташкил этишда фойдаланиш мумкинлиги, бадиий таржимага доир луғат ва глоссарийлар тузиш, дарслик ва қўлланмалар яратишда манба сифатида хизмат қилиши билан изоҳланади.

Тадқиқот натижаларининг жорий қилиниши. «Бобурнома»нинг инглизча таржималаридаги фразеологик бирликларни қиёсий ўрганиш асосида:

фразеологик бирликлар «Бобурнома»нинг табдили, русча, инглизча таржимасида адекватликка эришишдаги номуносибликлар аниқланиши, таржима муаммоларини ҳал этишда луғат тузишнинг бешта тамойили ишлаб чиқилганлик янгиликларидан Республика ва хорижлик олимлар бохабар бўлдилар (Бобур номли халқаро жамоат фондининг 2021 йил 6 апрелдаги 26-сон маълумотномаси). Натижада, «Бобурнома»даги фразеологик бирликларнинг статистик метод асосида ўрганилиши ва инглизча таржималари, унинг устувор вазифаларининг ишлаб чиқилиши Бобур энциклопедиясининг ўзбекча-русча-инглизча қайта нашрида фойдаланиш учун хизмат қилган;

Бобур ҳаёти ва ижодига, шунингдек, «Бобурнома» асарининг инглиз тилига таржималарига доир материаллардан 2020 йил 11 январда «Ўзбекистон тарихи» телеканалида тайёрланиб, эфирга узатилган Заҳириддин Муҳаммад Бобур таваллудига бағишланган кўрсатувнинг сценарийсини ёзишда, илмий ишда келтириб ўтилган материаллардан кенг фойдаланилган (Ўзбекистон

миллий телерадиокомпаниясининг 2020 йилнинг 28 февралдаги 02-10-472-сон маълумотномаси). Натижада, Заҳириддин Муҳаммад Бобур ёшлиги ва Бобурнома» асаридаги сўнги тадқиқотларини оммага танитишда хизмат қилган;

«Бобурнома» асарининг инглизча таржималари борасидаги материаллардан Ўзбекистон миллий телерадиокомпанияси “O’zbekiston” телеканали ижодкорлари «Бобурнома»нинг инглизча таржималаридаги фразеологик бирликларнинг когнитив ва лексикографик тадқиқи» мавзусидаги докторлик диссертацияси ва «Бобурнома»даги фразеологик бирликларнинг инглизча таржималари қиёсий таҳлили» монографияси бўйича олинган илмий натижаларидан айрим кўрсатувларнинг сценарийларини тайёрлашда фойдаланилган. 2019 йил 14 февралдаги “Ozbekiston” телеканалда тайёрланиб, эфирга узатилган Заҳириддин Муҳаммад Бобур таваллудига бағишланган «Шоҳ ва шоир» кўрсатувининг сценарийсини ёзишда диссертация материалларидан унумли фойдаланилган (Ўзбекистон миллий телерадиокомпаниясининг 2019 йилнинг 12 июлдаги 02-13-1324-сон маълумотномаси). Натижада, асардаги миллий-маданий хусусиятли фразеологик бирликлар мумтоз адабиёт таржимаси ҳақидаги маълумотларни бойитишга хизмат қилган;

тузилган фразеологик бирликлар инглизча таржималари луғати тарихий персонажлар характерини ёритишда қўлланган ва инглизча таржимасининг тавсифий-аналитик таҳлилининг ишлаб чиқилиши, «Бобурнома»нинг инглизча таржимада мазмун мутаносиблигини очиб бериш, фразеологик бирликлар табдили, русча – инглизча таржималар ўртасидаги семантик алоқаларни ўрганиш, аслиятга хос муқобилларини белгилашга доир хулосалардан Ўзбекистон Ёзувчилар Уюшмасида фойдаланилган (Ўзбекистон Ёзувчилар Уюшмасининг 2021 йил 18 февралдаги 01-03/241-сон маълумотномаси). Натижада, «Бобурнома»даги фразеологик бирликларнинг инглизча таржималари қиёсий таҳлили» номли монографиясидан мумтоз адабиётнинг энг муҳим хусусиятларини инглиз тилида акс этиш муаммоси ва таржимонлар ёндашувини аниқлаш, таржиманинг турли усулларини ёритиб бериши таржимонлар учун муҳим манба бўлиб хизмат қилган;

сараланган текстологик манба натижалари Америка Қўшма Штатларидаги “Алта” тил хизматлари компаниясида амалиётга жорий этилган (USA, ATLANTA, GA30326: ALTA LANGUAGE SERVICE компаниясининг 2021 йил 7 апрелдаги I-4877-сон маълумотномаси). Натижада тадқиқот хулосалари таржимашуносликни бойитиш билан бирга фразеологик бирликларнинг инглизча таржимасида семантик, компонент, когнитив-концептуал, тавсифий-аналитик, қиёсий чоғиштира таҳлиллари ишлаб чиқилганлиги, таржимага доир хизматларни бажаришда, ўзбек миллатининг миллий-маданий жиҳатларини таржима қилишда илмий асосланган маълумот сифатида хизмат қилган.

Тадқиқот натижаларининг апробацияси. Мазкур тадқиқот натижалари 7 та халқаро ва 14 та республика илмий-амалий анжуманларда, жумладан, Халқаро Бобур Жамоат фондида қилинган илмий маърузаларда жамоатчилик муҳокамасидан ўтказилган.

Тадқиқот натижаларининг эълон қилинганлиги. Диссертация мавзуси бўйича жами 33 та илмий иш чоп этилган, жумладан, 1 та монография Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссиясининг докторлик диссертациялари асосий илмий натижалари чоп этиш учун тавсия этилган илмий нашрларда 10 та мақола, хорижий журналларда 1 та, республика ва халқаро анжуманларда 21 та мақола ва тезислар нашр этирилган.

Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми. Диссертация кириш, беш боб, умумий хулоса, фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат. Ишнинг асосий ҳажми 259 саҳифани ташкил этади.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Кириш қисмида тадқиқотнинг долзарблиги ва зарурати асосланган, тадқиқотнинг мақсади, вазифалари, объекти ва предмети тавсифланган, республика фан ва технологияларни ривожлантиришнинг устувор йўналишларига мослиги кўрсатилган ҳамда тадқиқотнинг илмий янгилиги, амалий натижалари баён қилинган, олинган натижаларнинг илмий ва амалий аҳамияти очиқ берилган, тадқиқот натижаларининг амалиётга жорий этиш, нашр қилинган ишлар бўйича маълумотлар келтирилган.

Диссертациянинг биринчи боби «**Бобурнома**»нинг дунё тилларига таржималари ва лексикографик нуқтаи-назардан ўрганилиши» деб номланади. «Бобурнома» дунёнинг кўп тилларига: араб, форс, ҳинд, урду, турк, қозоқ, уйғур, хитой, япон, озарбайжон, рус, голланд, инглиз, немис, француз, испан тилларига таржима қилинган. Хусусан, инглиз тилига бир неча марта ўгирилган. «Бобурнома»нинг дастлабки инглизча Ж.Лейден – В.Эрскин (1826) “Memoirs of Zehir-ed-din Muhammed Baber, Emperor of Hindustan” номли таржимасидир. Ундан сўнг Ф.Талбот (1909), Р.М.Калдикот (1845), Л.Кинг (1921), А.С.Бевериж (1921) ва В.Текстон (1996)лар таржима қилиб чоп этирган. Улар орасида нисбатан муқобил Ж.Лейден – В.Эрскин (1826), А.С.Бевериж (1921) ва В.Текстон (1996) таржималаридир.

Бугунги кунда бизга замондош бўлган чет эллик бобуршунослардан: Япон олими Э.Мано⁵, АҚШ олимларидан Стефан Дейл⁶, Вильер Текстон, Бобур ижодини ўрганишда муносиб ҳиссасини қўшиб келмоқдалар. Э.Манонинг «Бобур», С.Дейлнинг «Бобур», «Саккиз жаннатнинг боғи» Гулбадан каби асарлари яратилди, ушбу тадқиқотлар ҳозирги кунда ҳам хорижда асар бўйича тинмай тадқиқотлар давом этаётганини кўрамыз.

«Бобурнома»ни Шарқ ва Ғарб олимларининг лексикографик нуқтаи назардан ўрганилиш масаласига эътибор қаратсак, уни ўрганиш биздан анча аввал бошланган. «Бобурнома»га тегишли ҳаммаси бўлиб саккизта луғат тузилганини гувоҳи бўламиз.

⁵Eiji Mano. Babur. Yamakava Shuppansha. Japan. 山川出版社. – 2013. – 88pp.

⁶Stephen Dale. The Garden of the Eight Paradizes. Brill Leiden Boston. – 2004. – 583 p.; Babur. Temurid Prince and Mughal Emperor, 1483-1530. Cambridge University press. – 2018. – 242 p.

Биринчи луғат Мирза Муҳаммад Маҳдихон. Санглоҳ томонидан тузилган луғат⁷. Луғат, асосан, Алишер Навоий асарлари учун тузилган бўлса-да, Бобур асарларидан 250дан зиёд ўзбекча сўзга форсча изоҳ берилган.

Иккинчи луғат Abel Pavet De Couteillенинг Dictionnaire Tur-Oriental Destine Principalement A Faciliter La Lecture Des Ouvrages De Baber; Абель Паве де Куртейл. «Шарқий турк тили луғати. Бобур асарлари бўйича маърузалар учун», деб номланган. Ушбу луғатнинг биринчи нашри – Парижда 1870 йилда, охириги нашри эса Париж Ulan Press, 2011 йилда нашр этирилган.

Учинчи луғат Ҳ.Назарова томонидан тузилган бўлиб, «Заҳириддин Муҳаммад Бобир асарлари учун қисқача луғат» деб номланган, 1972 йил «Фан» нашриётида чоп этилган 278 саҳифадан иборат сўз ва сўз бирикмасига изоҳ берилган.

Тўртинчи луғат А.Иброҳимов томонидан тузилган «Бобурнома»да ҳиндийча сўзлар» деб номланади ва у 2002 йил Тошкент давлат шарқшунослик институтида чоп этирилган. Унда асарда қўлланган ҳиндча сўзлар изоҳланган.

Бешинчи луғат М.Олимов томонидан ёзилган. «Бобурнома»да қўлланган синонимлар луғати» 2004 йилда «Фан» нашриётида чоп этилган. Ушбу луғат «Бобурнома»да учрайдиган 1249 та сўз, 348 та синонимлар гуруҳини ташкил этиши кўрсатилган.

Олтинчи луғат Ф.Исҳоқов ва Ҳ.Назарова ҳамкорликда тузилган луғат бўлиб, «Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг «Бобурнома» асари бўйича қисқача изоҳли луғат» 2004 йили Андижон Халқаро Бобур жамғармаси томонидан муҳокама этилган ва чоп қилинган.

Еттинчи луғат Ф.Исҳоқов томонидан яккамуаллифликда тузилган «Бобурнома учун қисқача изоҳли луғат», деб номланади ва 2008 йил Андижонда «Андижон нашриёт-матбаа» уйида нашр этирилган.

Саккизинчи луғат «Бобурнома»даги фразеологик бирликлар ва паремияларнинг инглизча таржималари луғати»дир. Ушбу луғат 2016 йилда (З.Тешабоева) тузилган бўлиб, «Тафаккур» нашриётида чоп этилган. Ушбу луғат «Бобурнома»даги фразеологик бирликлар ва паремияларнинг инглизча Ж.Лейден ва Вильям Эркин (1826), Аннете Сусанна Бевериж (1921) ва Вилер Текстон (1996) таржималари асосида бажарилган. Асосан асар бўйича тўққизинчи луғатнинг таркибида унинг табдили ва русча таржимаси билан уч турдаги инглизча тематик ва текстологик луғат яратишнинг тамойилини ишлаб чиқиш диссертациянинг асосий мақсади этиб белгиланган.

Диссертациянинг иккинчи боби «Бобурнома»даги соматик фразеологик бирликлар инглизча таржималарининг қиёсий таҳлили» деб номланган бўлиб, фразеологик бирликларнинг семантик, компонент, когнитив-концептуал таҳлиliga бағишланган. «Бобурнома»даги соматик фразеологик бирликлар: *илгида хамир бўлмоқ* - to be a dough at one's hands, *илигини илигига олмоқ* - to take hold of the cow's shank, *илик олишмоқ* - to get into fracas, *иликка тушмоқ* - to be taken prisoners (асир тушмоқ), *илигига тушмоқ* - to fall into smb's hand (тасарруфига кирмоқ), *иликка кирмоқ* - to fall

⁷Заҳириддин Муҳаммад Бобур энциклопедияси. «Шарқ», Тошкент. – 2017. – Б.112. 688 б.

into one's hands (қўлига ўтмоқ), *илиги ишга етмоқ* - to join the fraукабимисолларда акс этган ва қиёсий таҳлил этилган.

Захириддин Бобур темурийзода беклар ўртасидаги Хусайн Бойқаронинг ўғли Бадиъуззамон мирзо ва отасининг навкарларининг унга қилган муомаласи, беклар ҳақидаги нифоқларни куйидагича ифодалайди: *Хисравшоҳни навкар-савдаридин айириб мундоқ забун қилмасам эди, Кобулни Зуннуннинг ўғли Муқимдин олмасам эди, бориб мирзони кўрмаклари мумкин эмас эди. Бадиъуззамон мирзо худ буларнинг илгида хамир эди, буларнинг сўзларидин тажовуз қила олмас эди* [Б.123]. Берилган мисолдаги *илгида хамир эди* фразеологик бирликдир. Ушбу ифода табдилда ва барча таржималарда тўлиқ акс этган ва унинг маъноси сақланиб қолинган: *Хисравшоҳни навкар-савдаридан айириб бундай бечораҳол қилмасам, Кобулни Зуннуннинг ўғли Муқимдан олмасам эди, уларнинг бориб мирзони кўрмаклари мумкин бўлмасди. Бадиъуззамон мирзо ҳам буларнинг қўлида хамир эди* [Б.122]. Ҳукмдор шахс беклар илгида хамир каби эврилиши, унинг ўзи ҳукмдор бўла туриб, беклар измига бўйсуниси асар муаллифини хайратга солган ва ушбу сиёсий жараёнларни ўткир киноя муаллиф томонидан – *илгида хамир бўлмоқ*, беклар қўлида қўғирчоқ каби ибора билан акс эттирган. Юқорида берилган аслият матнини Ж.Лейден ва В.Эрскин куйидагича таржима қилган:

*For had I not deprived Khosrou Shah of his army and retainers, and reduced him to his present helpless condition, and had not I taken Kabul from Mokim, Zulnun's son, they never would have thought of going to wait upon the Mirza. Badi-uz-zaman was only **dough in the hands of the other two**, and never attempted to swerve from their advice* [Б.168]. – Хисравшоҳнинг навкар ва хизматкорларини тортиб олмасам ва уни ҳозирги ҳолатга солмасам эди, Зуннуннинг ўғли Муқимдан Кобулни олиб қўймасам эди, улар ҳеч қачон бу Мирзога хизмат қилиш учун бормасди. Бадиъуззамон мирзо эса фақат бир икки кимсалар **қўлида хамир эди** ва ҳеч қачон уларнинг маслаҳатидан бош торта олмасди (қиёслаш учун келтирилган қайта таржималар бизники). А.С.Бевериж эса уни бундай таржима қилган:

*For it is not likely they would have seen if I had not made Khusrau Shah helpless by parting him his following, and if I had not taken Kabul from Zunnun's, Muqim. Badi'uz-zaman Mirza himself was as **dough in the hands of the rest; beyond their word he could not go*** [Б.243]. – Агар мен Хисравшоҳни ночор ҳолатга солиб, булардан айирмаганимда ва Зуннун билан Муқимдан Кобулни тортиб олмаганимда, улар бундай алфозга тушмаган бўларди. Бадиъуззамон мирзо бўлса қолганлар **қўлида хамир эди**, уларнинг сўзидан ўтиб бир иш қилолмасди. В.Текстон эса аслият матнини мана бундай таржима қилган: *Had I not reduced Khusrawshah to such a state by separating him from his servants and liege men, and had I not taken Kabul from Zu'n-nun Beg's son Muqim, it would not have been possible for them to go to the mirza. Badi'uzzaman Mirza, **putty in their hands**, was incapable of protesting against anything they said* [Б.182]. – Мен Хисравшоҳни шундай давлатидан ва хизматкорию, лашкарларидан айириб кучсизлантирмаганимда, Зуннунбекнинг ўғли Муқимдан Кобулни олмаганимда эди, улар балки, мирзога бормаган

бўлармидилар. Бадиъуззамон мирзо уларнинг **қўлида хамир** (putty-тешик, ёриқларни бекитиш учун ишлатадиган ёпишқоқ қоришма)⁸ эди, улар айтган фикрга қарши чиқолмасди, тарзида ўгирган.

Илгида хамир бўлмоқни акс эттиришда Ж.Лейден ва В.Эрскин (1826), А.С.Бевеерж (1921) таржиманинг калька усули, сўзма сўз таржимани қўллаган. Сабаби озиқ-овқат таркибига кирган *илгида хамир бўлмоқ* барча миллатга таниш жараён бўлганлиги, хамирни ҳар қандай шаклга солиниши турли миллат тушунчасида шаклланган жараён бўлиб, у инсон қиёфасининг сифатларини очиб беришда муҳим аҳамият касб этган. В.Текстон таржимасида эса *putty in their hands*, дея лексик трансформация усулини қўллаган. *Илик* лексик семантик майдонидаги фразеологик birlikлар концепти қуйидаги жадвалда ўзига хос мазмунни касб этади.

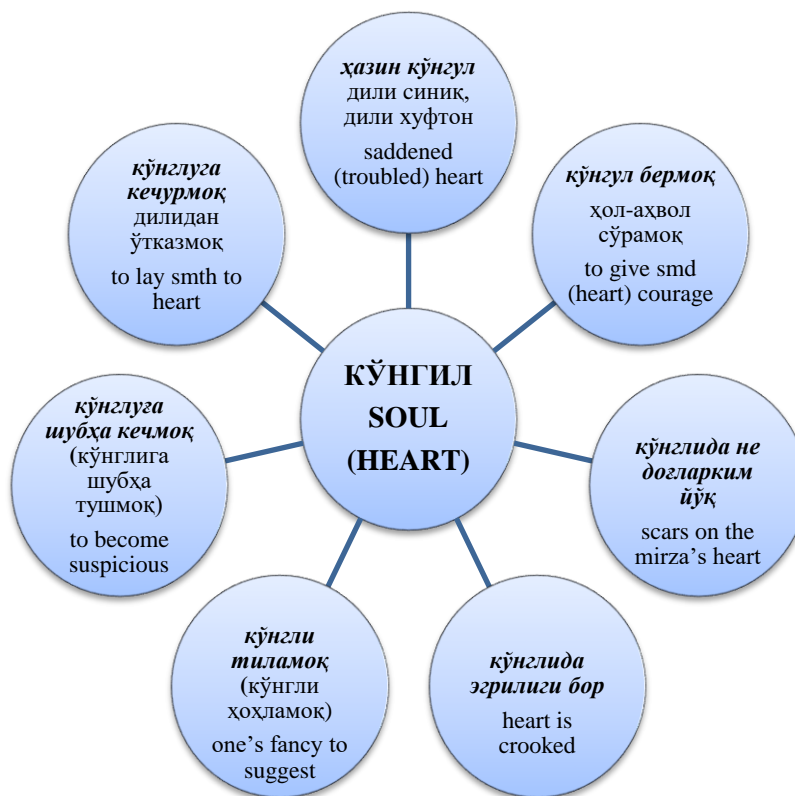
1-жадвал

Илик лексик семантик майдони ва таржималарининг жадвалда қиёсий акс этиши.

№	ИЛИК лексик майдони (аслият)	Табдил	Русча таржима	Лейден – Эрскин таржимаси (1826)	Сусанна Бевеерж таржимаси (1921)	Вильер Текстон таржимаси (1996)
1.	илгида хамир бўлмоқ [Б. 122].	қўлида хамир эди [Б. 122].	в руках, [словно] тесто [94].	as dough in the hands [167, 168].	to be a dough at one's hands [P. 243].	putty in their hands [P. 182].
2.	илигини илигига олмоқ (молнинг оёғини қўлига олмоқ) [Б. 89]	илигини қўлига олиб [Б. 87]	взяв в руки бычьёю кость [Стр. 64]	taking the ox-shank in his hand [P. 103]	to have hold of cow's leg [P. 222]	to take hold of the cow's shank [P. 116]
3.	илик олишмоқ (жанг қилмоқ) [Б.56]	тўқнашдилар [Б.52]	схватится с людьми [Стр. 32]	attacked a body [P. 43]	got to grips with [P.67]	to get into fracas [P.49]
4.	иликка тушмоқ (асир бўлмоқ) [Б. 236]	қўлга тушмоқ [Б.249]	попасть в руки [Стр.195]	to have fallen into our hands [P.380]	to have fallen into our hands [P.600]	to have been taken captive [P.409]
5.	илигига тушмоқ (тасарруфига кирмоқ) [Б.234]	қўлига ўтмоқ [Б.246]	перейтивруки [Стр.193]	fell into smb's hands [P.376]	fell into the smb's hands [P.593]	to fall into smb's hands [P.405]
6.	иликка кирмоқ (қўлига ўтмоқ) [Б. 92]	қўлга кирар [Б. 91]	впустят насс какой-нибудь стороны [Стр. 67]	would have fallen into our hands [P. 110]	would have come into our hands [P. 234]	would have fallen into our hands [P. 124]
7.	илиги ишга етмоқ (қўли ишга бормоқ) [Б.133]	қўли ишга етган [Б. 134]	(его) руки доходили до боевого дела [Стр. 103]	to go into action [P. 186]	getting his hand into the work [P. 274]	to join the fray [P. 205]

⁸Бўтаев Ш., Ирискулов А. Инглизча-ўзбекча, Ўзбекча-инглизча луғат. Тошкент – «Фан» нашриёти. – 2009.

Ушбу жадвалда берилган аслият мисолининг табдили, русча ва уч турдаги инглизча таржималарини текстологик луғат тарзида шаклланаётганини кўришимиз мумкин. «Бобурнома»да соматик мазмунли *Кўзларини туз тутмоқ*; *кўзга илмоқ* (назар писанд қилмаслик); *кўз солмоқ* мисоллари тарихий шахсларга нисбатан қўлланган мисоллар сирасига кирадики, улар орасидаги «*Кўзларини туз тутти*» мақолининг қандай шахсга нисбатан қўлланганини муаллифнинг тасвирий воситалар орқали ёритиб берганини кузатдик. Асарда дил, қалб, юрак, *кўнгил* билан боғлиқ иборалар ҳам қўлланган, кўнгилнинг концептосфераси турли мазмунни ўз ичига қамраб олган. *У, ҳазин кўнгул* - saddened (troubled) heart; *кўнгул бермоқ* - to give smd (heart) courage; *кўнглида не доғларким йўқ* - scars on smb's heart; *кўнгли тиламоқ* - one's fancy to suggest; *кўнгулга шубҳа кечмоқ*- to become suspicious, *кўнгулга кечурмоқ*- to lay smth to heart каби муаллиф томонидан тарихий шахслар характерининг эмоционал ҳолатларини кўрсатиб беришда, асарнинг жозибadorлиги, муаллиф лексикасини ўзига хослигини таъминлашга хизмат қилган ва улар албатта таржимада ўзига хос акс этган. Улар турли шахслар ва турли воқеа-ҳодисалар билан боғлиқ ҳолатларда юзага келган. *Кўнгил*нинг турлича маънода акс этиши қуйидаги тасвирда янада аниқроқ кўзга ташланади:

1-расм. Кўнгул концептининг акс этиши.

Муаллиф кайфияти билан боғлиқ *кўнгул* «Бобурнома»да асарнинг бошидан охирига қадар дил, юрак, қалб, виждон, охират кечинмалари билан курашади, ҳатто муаллиф ўй-қарашини тизимли таҳлил орқали – қалб кечинмалари билан сайқаллашади. Ушбу тарихий воқеалар ибораларда ўз ифодасини топган, улар жанговар беклар сиймосини кетма-кет ёритиб боради, бу эса асар

муаллифининг қанчалик сўз заргари эканлигини кўрсатибгина қолмай, инглизча таржималарида ҳам ўз аксини топганлигини гувоҳи бўламиз.

Тадқиқотнинг учинчи боби «Бобурнома»даги фразеологик бирликлар инглизча таржималарининг когнитив-концептуал таҳлили» деб номланади.

Когнитив сўзининг маъноси инглизча “cognize” ўзбекча «билмоқ», «англамоқ», «идрок этмоқ» бўлса, “cognize” феъли бир вақтнинг ўзида инглиз тилидаги “to see”, “to understand”, “to analyze”, “to realize” “to concretize”, “to conclude” мазмунларини ўз ичига қамраб олади. Бу соҳа фалсафадаги билиш назарияси билан чекланмай, тилнинг тафаккур, онг билан боғлаб, психологик, биологик ва нейрофизиологик жиҳатларини индивидуал ижтимоий, маданий ва лисоний ҳодисалар билан узвий алоқасини чуқур илмий тадқиқ этишдир. Когнитив тилшуносликнинг ушбу жиҳатдан психоллингвистика, антрополлингвистика, этнолингвистика, социоллингвистика каби турли соҳалар билан боғланишини назарда тутуди⁹. Д.Ашурова ўз мақоласида когнитив тилшуносликнинг мақсад ва вазифалари орқали ўз ечимини кутаётган долзарб масалаларни кўрсатиб ўтади. Когнитив тилшуносликнинг когнитив фонология, когнитив грамматика, когнитив лексикология, когнитив семантика каби янги йўналишлари мавжудлигини таъкидлайди. Когнитив ёндашув асосида тил бирликларининг категорияларга бўлиниши ва концептуализациялашуви, тил ва дунёни билиш каби тушунчалар янги талқинларга эга бўлади. Когнитив тилшуносликнинг асосий тушунчалари тизимдан фрейм, сценарий, скрипт, категориялаштириш, концепт, концептуализация, когнитив структура, когнитив метафора кабилар ўрин олмоқда¹⁰. Шу билан бирга унинг функционал-семантик майдоннинг миллий-маданий хусусиятларини турли омиллар асосида чуқур тадқиқ этишдан иборат. Шунингдек, тарихий-маданий хусусиятларни ўз ичига олган «Бобурнома»ни таржима қилишда юқорида келтириб ўтилган олимларнинг нуқтаи назаридан келиб чиқсак, ишимиздаги когнитив жиҳатни муаллиф лексикасини идрок этиш ва миллий-маданий хусусиятларни таржимада акс эттиришга эътибор қаратиш муҳим. Мумтоз адабиёт лексикасини тўлиқ ўзлаштириш, унинг ёзилиш услуби, грамматик ва фонетик тил хусусиятлари тил тизими курилишининг ўзига хос жиҳатларини чуқур ўрганиши лозим бўлади. Замонавий когнитив тилшуносликда қабул қилинган тасниф, билим тизимлари ҳам мавжудки, улар турларга бўлинишни ёдда тутиш ва таржимада айнан мана шу жиҳатларга эътибор қаратиш лозим бўлади. Улар қуйидагилар:

• тилшунослик нуқтаи назардан (лексика, грамматика, фонетик сўз ясалиши). Лингвистик билимлар – когнитив-концептуал тил тузилиш тизимининг асосий бирликлари ва тоифалари орқали тилнинг турли хил

⁹ http://arslonov.blogspot.com/2012/01/blog-post_12.html

¹⁰ Ашурова Д.У., Галлиева М.Р. Cognitive Linguistics. “VneshInvestProm”.: Tashkent. – 2018. – Стр. 12, 160 сс.;

Ашурова Д.У., Галлиева М.Р. Cultural Linguistics. “VneshInvestProm”. – Tashkent. – 2019. – 208 сс.;

Ашурова Д.У., Галлиева М.Р. Stylistics of Literary Text. “TURON-IQBOL”.: Tashkent. – 2016. – 271 сс.;

сезгиларини шакллантириш ва ўзгартириш принциплари, механизмларини билиш ва концепцияларга ажратиш;

- энциклопедик нуқтаи назардан (дунё, тарих, сиёсат, иқтисод, табиат ҳақидаги билимларни эгаллаш). Ушбу турдаги билимлар географик жойлашув ўрни, табиати, дунё тарихи, сиёсий ва иқтисодий жиҳатдан асосий воқеалар тўғрисидаги умумий маълумотларни билишни назарда тутати;

- коммуникатив нуқтаи назардан (Коммуникатив мақсад ва ниятлар, алоқа қилиш шарти ва ҳолатлари, хулқ-атвор нормалари ва турли хил нутқ ҳаракатларнинг қўлланиш мақсадлари тўғрисида маълумотлар);

- адабиёт ва санъат, миллий-маданий кадриятлар, урф-одатлар, дин, мифология ва асарлар ҳақидаги маданий билимларни ўз ичига қамраб олади¹¹. Демак, таржимада замонавий тилшуносликнинг ёндашувлари асосида ишлаш ҳам таржима муаммосини ечимига яхши ёрдам беради.

Когнитивдан кейин концепт тўғрисида фикр юритсак, ўзбек олимларидан бири Ў.Юсупов концептни қуйидагича таърифлаган: «Концепт – бу ташқи ёки ички дунёдаги бирор нарса ёки ҳодиса ҳақидаги онгимиздаги билимлар мажмуасидир, у ҳақидаги образлар ва унга бўлган ижобий, салбий ёки нейтрал баҳолашдир»¹². Олим тушунча – концепт муносабати тўғрисида сўз юритиб, концепт ва тушунчани айсбергга ўхшатади: «Агар концепт айсберг бўлса, унинг сувдан чиқиб турган қисми тушунчадир», дейди. Демак, айсбергни концепт деб талқин қилсак, у айтган «тушунча» ёки концептнинг тағзамини мазмуннинг негизига олиб борадиган, жуда кенг маънода ўрганиладиган маскан – «сув»га қиёс этилишидир, сув эса энг катта тадқиқот объектини англатади. Ушбу нуқтаи назардан келиб чиқиб, «Бобурнома»ни бир уммон сифатида талқин этсак, ундаги ибораларни айсбергга ўхшатамиз, унинг негизи – «Бобурнома»ни эса сувга талқин этишимиз мумкин. Юқоридаги назарий фикрлар асосида таржиманинг когнитив-концептуал жараёнини таржимоннинг асарни тўлақонли ўз ўқувчисига етказишда барча нарса ва ҳодисаларни чуқур ўзлаштириб олишда деб фикр юритамиз. Таржималар ва таржимоннинг когнитив талқинини эса қуйидаги 2-расмда келтиришга ҳаракат қиламиз.

Лингвокультурологиянинг асосий тушунчаларидан бири сифатида яна «концепт» онг бирлиги ва «лингвокультурема» тил бирлигидир. Бу тушунчалар ўзида маданиятнинг бир бўлаги сифатида талқин этилади, айрим ҳолатларда тилшуносликда синоним тушунчалари сифатида ҳам қаралади. Лингвокультурологияда концепт кўпроқ «тил ва тафаккур, маданият» сингари тушунчалар билан уйғунликда ўрганилади. «Концепт» термини лингвокультурологияда ҳали тўлиқ ўз ечимини топмаган бўлса-да, унга нисбатан бир қатор тилшунос олимлар ўз қарашларини ўзига хос ифода этадилар. Лингвокультурология асосчиларидан Н.Д.Арутюнова, А.Вежбицкая, С.Г.Воркачев, В.И.Карасик, С.Х.Ляпин, Д.С.Лихачев,

¹¹Герасимов В.И., Петров В.В. На пути к когнитивной модели языка // Новое в зарубежной лингвистики. – М.: Прогресс. 1988. – Вып. XXIII. – С. 3-5.

¹²Юсупов Ў.К. Тилшуносликдаги янги йўналишлар ва уларда ишлатиладиган айрим ислохотлар// Филология масалалари. – Т.: 2011., 2-сон. – Б.10.

Ю.С.Степановлар концептни этносемантик хусусиятларга эга бўлган ментал тушунча деб карайдилар. Концептга бўлган лингвокультурологик ёндашув уни маданиятнинг таянч бирлиги сифатида қабул қилишни тақозо этади ва маълум бир маданият учун муҳим бўлган тушунчаларни ўзида акс эттиради.

2-расм. Муаллиф ва унинг асарини когнитив-концептуал идрок этиш.

Степановнинг фикрича, концепт тилшуносликда икки хил маънода тушунилади: 1) маънавий маданиятнинг калит сўзи; 2) сўз пайдо бўлишига туртки бўлувчи бирламчи тасаввур. Бу икки фикр бир-бирини тўлдириб, бир бутунликни ҳосил қилади¹³. Е.С.Кубрякова эса З.Джекендоффнинг фикрига таянган ҳолда концепт – бу инсон тафаккуридаги олам тасвирининг тилда акс этиши, деган ғояни илгари суради¹⁴. Н.Д.Арутюнованинг таълимотига кўра концептлар инсон ва олам ўртасида хусусий ва умумий воситачи бўлиб хизмат қилувчи маълум бир маданий қатламни ҳосил қилади¹⁵. Вежбицкая қарашларида концепт – этносемантик хусусиятларга эга бўлган, турли хил халқлар маданиятининг ўхшаш ва фарқли жиҳатларини тил орқали чоғиштириш учун қўлланадиган воситадир¹⁶. Бизнинг фикримизча концепт ҳар бир миллатнинг ўзига хос тушунчаси бўлиб, дунёни англашдаги

¹³Данькова Т.Н. Концепт «любовь» и его словесное воплощение в индивидуальном стиле А. Ахматовой. Канд. дисс. филол.наук. – 2000.

¹⁴Кубрякова Е. С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / РАН ИЯ. М.: Языки славянской культуры. – 2004.

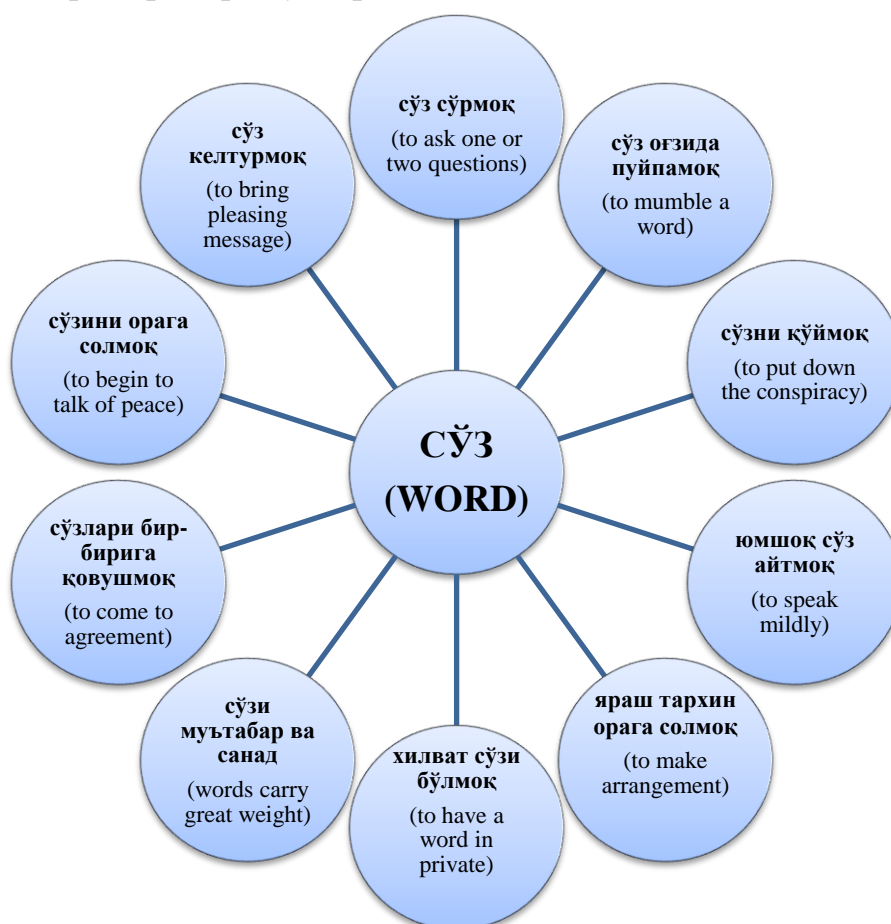
¹⁵Арутюнова В.Д. Язык и мир человека. 2-е изд., испр. – М.: 1999. – 896 с.

¹⁶Вежбицкая А. Семантика, культура и познание: общечеловеческие понятия в культуроспецифичных контекстах. Oxford: Oxford University Press, 1992. – р.3–22. – 206 с.

тафаккур рамзи, билимлар мажмуи, ўй-қараш, нуқтаи назари, уларнинг оғзаки ва ёзма нутқида намоён бўлган ва шу билан бирга унинг адабиётида ҳам акс этган тушунчалар тўпламидир.

Юқоридаги олимлар илмий нуқтаи назарига таянган ҳолда маданий қатламни қамраб олган тил ва тафаккурда акс этган, маълум бир халққа тегишли хусусиятлар концепт билан боғлиқ бўлар экан, тарихий асар «Бобурнома»да ҳам фразеологик бирликларнинг когнитив-концептуал таҳлили, уларнинг маълум бир этнографик хусусиятга эга эканлигини кузатамиз.

«Бобурнома»да сўзнинг кўлами кенг, унда тарихий персонажларни тасвирлашда ҳикматли сўз ва турли иборалар қўлланганлиги боис таржимонларнинг адекват таржимага эришишлари учун таржимонлар турли ёндашувлари асосида аслият мазмунини очиб беришга уринадилар. Муаллиф услуби, сўзнинг сўздан фарқланишини майда унсурларигача таржимонни эътиборли бўлишини тақозо этади. Асардаги фразеологик бирликлар *сўз сўрмоқ* – to ask one or two questions; *сўз оғзида пуйпамоқ* – to mumble a word; *сўзни қўймоқ* – to put down the conspiracy; *юшкоқ сўз айтмоқ* – to speak mildly; *яраш тархин орага солмоқ* – to make arrangement; *хилват сўзи бўлмоқ* – to have a word in private; *сўзи муътабар ва санад* – words carry great weigh; *сўзлари бир-бирига қовушмоқ* – to come to agreement; *сўзини орага солмоқ* – to begin to talk of peace; *сўз келтурмоқ* – to bring pleasing message каби лексик семантик майдон кўйидаги тасвирда ёрқинроқ ўз ифодасини топган.

3-расм. Бобурномада сўз концепти.

Сенинг ҳаққингда ёмон бордиммуким, тўшунг била белингга икки қилич боғлаб, черик тортиб, бизнинг вилоятларнинг устига келиб мундоқ шўр ва фитна солурсен Қари мабҳут мардак бир-икки сўз оғзида-ўқ пуйнади сўзлай олмади, муқобалада ҳам демай мундоқ мускат сўзларга не дея ҳам олғай эди [Б.188]. – Мен сенга қандай ёмонликлар қилдимки, кўксинг ва белингга иккита қилич боғлаб, лашкар тортиб, бизнинг вилоятларимиз устига бостириб келиб, бундай ғавғо ва фитна кўтарасан. Ҳайратдан тили сўзга келмай қолган бу пасткаш қария бир икки тўнғиллаб, **ҳеч сўз айтолмади**, ишонч билан айтилган бундай ҳақ сўзларга у нима ҳам дея оларди [Б.194].

Ушбу мисолда **сўз оғзида-ўқ пуйнади** фразеологик бирлик лекин табдилда **ҳеч сўз айтолмади**, оддий сўз бирикмаси тарзида акс этган. Аксарият ҳолларда рус ва инглиз тилидаги таржимада ҳам аслиятдаги ибора кўпроқ сўз бирикмаси тарзида таржима қилинган. *Разве я поступил с тобой дурно, что ты повесил на грудь и на пояс два меча, повел войска на наши земли и поднял там смуту и мятеж? Этот ошалевший старик невнятно пробормотал несколько слов, но не мог ничего возразить; да и где ему было ответить на такие убедительные слова* [Б.154]. – Мен сенга бирон ахмоқлик қилдиммики, сен кўксинг ва белингга иккитадан қилич осиб, еримизга бостириб келибсан, яна бу ерда низо чиқариб, исён кўтарасан? Бу қари довдираган чол ғўлдираб, **бир нималар деб минғирлади**, лекин жавоб бериши керак бўлган бундай қатъий саволга ҳеч қандай қарши сўз айтолмади. Таржимада **сўз оғзида пуйнамоқ** – *пробормотал несколько слов*, – *бир нималар деб минғирладигани* таржиманинг “meaning to meaning translation” – мазмунини ўгириш орқали, сўз бирикмасида ўз ифодасини топган. Ушбу фразеологик бирлик мазмуни асарнинг Ж.Лейден ва В.Эрскин (1826), А.С.Бевеиж (1921) ва В.Текстон (1996)нинг таржималарида ҳам акс этган.

Ж.Лейден ва В.Эрскин таржимаси: What evil have I ever done you, that you should come in this style against me, with these two swords by your side: and, attended by an army, stir up tumult and confusion in my territories?” The, man being stupefied, **stammered out a few words**, not at all to the purpose; and, indeed, what could he say in answer to such confounding truths? [Б.298]. – Мен сенга қандай ёмонлик қилдимки, сен бу алфозда менга қарши кийиниб, мана бу икки қилични тақиб олиб, бутун лашкарингни бошлаб келиб, ҳудудда тўполон кўтарасан? Эркак каловланиб, тўлиқ жавоб бермасдан **бир икки оғиз сўз ғўлдиради**, ҳақиқатдан ҳам ғавғулодда берилган бундай саволга нима ҳам деб жавоб бера оларди? Аслият матни С.Бевеиж таржимасида куйидагича:

What ill sayest I have done thee, that thus thou shouldst hang a sword on thy either side, lead an army out, fall on lands of ours, and stir strife and trouble?”. Dumbfounded, the old man **shattered a few words**, but he gave no answer, nor indeed could answer be given to words so silencing [Б.460]. – Мен қандай бемаъни иш қилдимки, елканг ва белингга ҳам қурол осиб, бизнинг ерларга лашкаринг билан келиб, ғавғо ва ташвишларни кўзғайсан? Эсанкираган, қари чол **тишларини ғижирлатиб бир икки оғиз ғўлдиради**, лекин берилган

саволга на тўғри жавоб берди, на индамай турди. Аслиятдаги матни В.Текстон таржимасида эса қуйидагича берилади:

Did I do you ill that you strapped two swords to your waist and led your army against our domains and caused such strife and turmoil?” The confused old man **mumbled a word or two** in the back of his throat but said nothing in response. What could he say to such unanswerable words? [Б.317]. – Мен сенга қандай номаъқул иш қилдимки, сен белингга икки қилични маҳкам боғлаб келиб, лашкаринг билан бизнинг ҳудудда қарши чиқиб, ғавғо ва тўполон кўтарасан? Хижолат чеккан чол **бир икки сўз айтиб тўнғиллади**, лекин жавоб бера олмади. Жавоб беролмайдиган шундай саволга нима ҳам дея оларди.

Таржималардан кўринадики, аслиятдаги *сўз оғзида-ўқ пуйпамоқ* фразеологик бирлиги ҳар бир таржимада мазмуни акс эттирилган. Ж.Лейден ва В.Эрскин таржимасида *stammered out a few words* - *бир икки оғиз гулдиреди*; С.Бевериж *ashed a few words* - *тишларини гижирлатиб бир икки оғиз гулдиреди*; В.Текстон таржимасида *mumbled a word or two* - *бир икки сўз айтиб тўнғиллади*, *дудуқланди* тарзида эпитетли, тасвирий воситалар ёрдамида таржима қилинган. Аслият таржима жараёнида баъзи йўқотишлар эвазига матннинг бошқа жиҳатлари тўлдирилиб, қайта тикланган. Шунга қарамай сиёсий ва тарихий воқеалар, тарихда битилган машҳур жангларда, тарихий шахслар портретини нозик чизгиларда содир этиш ва ўша жараёнда қўлланган фразеологик birlikлар маъносини акс эттириш таржимонлар учун жуда муҳим бўлган. *Сўз сўрмоқ* фразеологик бирлиги гапириш учун изн сўрамоқ; *сўз оғзида пуйпамоқ* – бир нарса дея олмай, каловланиб қолмоқ; *сўзни бу ерга қўймоқ* – ўзаро келишмоқ, қарор қилмоқ; *сўзлари бир бирига қовушмоқ* – ўзаро келишмоқ, фикри бир жойдан чиқмоқ; *париишон сўз келтурмоқ* – пала-партиш, бетайин сўзлар айтмоқ, яхши хабар келтирмаслик; *сўзни орага солмоқ* – сулҳ таклиф қила бошламоқ; *хилват сўзи бўлмоқ* – яширин гапи бўлмоқ; *сўзи мўътабар ва санад* – эътиборли ва ҳал қилувчи каби тушунчаларни ўз ичига олган.

Асарда энг кўп қўлланган *мулозамат қилмоқ* лексик майдонидаги иборалардир: *мулозимлик қилмоқ* – вазифа ёки лавозим маъносида; *бош эгмоқ*; *тавозе қилмоқ*; *меҳмон қилмоқ*; *гина кудуратларни ювмоқ*; *учрашгани келмоқ*; *қариндошини йўқлаб бормоқ*; *хизматига кирмоқ* каби мазмунларда акс этган. Юқорида келтирилган мисоллар ичида фақат *учрашгани келмоқ* фразеологик birlik хисобланмаган. В.Текстон аксарият ҳолларда *мулозимлик қилмоқ*ни ҳеч иккиланмай инглизча “to pay homage” – *тавозе қилмоқ* деб акс эттирган. Миллий-маданий ўзига хос ва кўчма, ижобий маънода қўлланадиган ва айнан ўзбек миллатида учраб турадиган маданият белгиси, маънавий турмуш тарзи сифатида *мулозамат қилмоқ* да акс этганини асар ва таржимасида ҳам кўришимиз мумкин.

Тадқиқотнинг тўртинчи боби «Бобурнома»даги фразеологик birlikлар инглизча таржимасида лингвомаданий омиллар роли», деб номланади. «Бобурнома»да *соғдоққа солғуча, икки ўқ отқунча фурсат* каби кўз очиб юмгунча вақт тушунчасида асарда қўлланган. Муаллиф ушбу ҳодисани қуйидагича тасвирлайди: *Танбалнинг дувулғасига ўқ оттим, яна*

создоққа илик элиттим, хон додам бир сарсабз гўшагир бериб эди, ул чиқди, тошлағали ҳайфим келди, яна создоққа солғуча, икки ўқ отқунча фурсат бўлди экин [Б.93]. – Танбалнинг дубулғасига отдим. Яна садоққа қўл чўздим, хон додам бир яшил қиррали ўқ бериб эди, ўша чиқди. Ташлагани ҳайфим келди. Яна **садоққа солгунча, икки ўқ отгунча фурсат** ўтди чамамда [Б.91]. – Я пустил стрелу, лежавшую у меня на тетиве, прямо в шлем Танбала и сунул руку в колчан. Хан, мой дядя, подорил мне новенький «гушагир»; он попался мне под руку. Мне стало жалко его выбросить; пока я снова положил его в колчан, **можно было бы метнуть две стрелы** [Б.68]. – Мен камонимдаги ўқни тўғридан-тўғри Танбалнинг дубулғасига ташладим ва қўлимни ўқ олдиргичга солдим. Хон амаким менга янги «гушагир»; берган эди, у қўлимга тушиб қолди. Уни ташлаб юборганимдан афсусландим, уни яна олдиргичга **солиб қўйгунга қадар иккита ўқ отиш мумкин эди**. Табдилда *бир сарсабз гўшагир бериб эди* – яшил қиррали ўқ бериб эди, деб бериледи ва *создоққа солғуча, икки ўқ отқунча фурсат* гапида ҳеч қандай ўзгариш кўрмаймиз, русча таржимада эса *можно было бы метнуть две стрелы - солиб (ўқни) қўйгунга қадар иккита ўқ отиш мумкин эди*, жараён ва ҳолатни акс эттириш орқали таржима қилинади. Юқорида келтирилган аслият матни эса Ж.Лейден ва В.Эрскинда қуйидагича таржима қилинган:

One arrow, which was then on the notch, I discharged on the helmet of Tambol, and again applied my hand to my quiver, and brought out a green-tipped barbed arrow, which my uncle, the Khan, had given me. Unwilling to throw it away, I returned it to the quiver, and thus **lost as much time as would have allowed of shooting two arrows** [Б.110]. – Ўша пайтда битта ўқ кертикда қолган эди, Танбалнинг дубулғасига отдим ва қўлимни яна кертикка солдим, Хон амаким менга берган учи қиррали яшил ипли ўқ чиқди. Уни отишни хоҳламай, кертикка қайтариб қўйдим ва шу билан **иккита ўқ отиш вақтини бой бердим**. Ж.Лейден ва В.Эрскин воқеа-ҳодисани тўлиқ акс эттиришга эътибор қаратиб, аслиятни тўлиқ қамраб олишга ҳаракат қилган. Ҳар бир сўзнинг мазмунини таржима қилишга уринган. Мисол учун I discharged on the helmet of Tambol - Танбалнинг дубулғасига отдим; A green-tipped barbed arrow - учи қиррали яшил ипли ўқ, тарзида таржимада акс этган. Ибора *создоққа солғуча, икки ўқ отқунча фурсат – lost as much time as would have allowed of shooting two arrows-иккита ўқ отиш вақтини бой бердим*, тарзида ўтирилган ва уларнинг аслиятни қайта тиклашдаги сайъ ҳаракатлари кўзга ташланган. Аслият матни С.Беверижда бундай таржима қилинган:

I shot off the arrow on my thumb, aiming at Tambal's helm. When I put my hand into my quiver, there came out a quite new *gosha-gir* given me by my Younger Khan dada. It would have been vexing to throw it away but before I got it back into the quiver, there and **been time to shoot, maybe, two or three arrows** [Б.166, 167]. – Танбалнинг дубулғасини нишонга олиб, бош бармоғим билан ўқни отдим. Қўлимни кертикка солганимда, менинг кичик Хон Дадам берган яп янги *гўшагир* чиқди. Уни отиш хунук иш бўлар эди, лекин уни яна керттикка солгунча **чамамда икки ёки уч ўқ отгунча вақт бор эди**.

С.Бевеиж ўқ номини ўз ҳолича *gosha-gir- gʻushagir* транслитерация билан таржимада акс эттирган ва вақт меъёри *there and been time to shoot, maybe, two or three arrows* - чамамда икки ёки уч ўқ отгунча вақт бор эди, тарзида таржима қилган. Биргина *яшил ўқ* сўзи акс этмай қолган. В.Текстон ушбу мисолни куйидагича таржима қилган:

I shot an arrow I had in my thumb ring at Tambal's helmet. It would have been a shame to throw it away, but by the time I reached back into the quiver I **could have shot two more arrows**[Б.125]. – Танбалнинг дубулғасига бош бармоғимда турган ўқни отдим. Шу ўқни отиш менга уят эди, лекин **кертikka кўл элтгунимча яна иккита ўқ отишим мумкин эди**. Таржимадан кўринадики, В.Текстон ўқни отиш уят бўлар эди гапида акс эттиргану, аммо ким ҳада қилган ўқлиги ноаниқ бўлиб қолган. Ўта қисқаликка эътибор қаратган В.Текстон аслият матнини бу жойда тўлиқ акс эттира олмаган. Биз аслият мисолини агар таржима қилсак, у куйидагича бўлиши керак деган фикрдамиз: I shot an arrow aiming at Tambal's helmet, I stretch for another arrow into my quiver, a green arrow came out that presented by my Khan Dada, I felt remorse of to shot it that there was so quick time as **to take a breath and blink of my eyes**.

Тадқиқотнинг бешинчи боби «Бобурнома»даги фразеологик бирликлар луғатини яратиш тамойиллари» деб номланган бўлиб, «Бобурнома»дан фразеологик бирликларни саралаб олиш ва уларни аниқлашда тузиладиган луғатнинг куйида бешта тамойили ишлаб чиқилди.

1. Ш. Раҳматуллаев ва А.В. Куниннинг тадрижий луғат тузиш тамойилларига асосан: «Ўзбек тилининг фразеологик луғати»даги фразеологик бирликлар изоҳининг мисолларда ёритиб берилиши, мисол учун: *ДўППИ ТОР КЕЛДИ*, унинг изоҳи эса кичик *имконсиз оғир аҳволга тушмоқ* билан берилиши назарда тутилади. *Дўппи(си) тор келди* кимнинг; *тор келиб қолганда*. *Шундай дўппи тор келганпайтда Азим бойвачча Холхўжанинг жонига ора киради*. С.Аҳмад. Ҳукм¹⁷. Ушбу тамойилга таяниб «Бобурнома»дан сараланган фразеологик бирликларни катта ҳарфлар, изоҳини кичик ҳарфлар билан шарҳлаб келтиришни лозим топдик; шу билан бирга **А.В.Куниннинг фразеологик бирликларни саралаш ва изоҳ билан тасвирлаш тамойилига асосан**¹⁸; *GET-OUT as all get-out* амер. разг. *усил. чертовски, безумно, ужасно. "I'm hungry as all get-out, girls" Tu ty said.* (E.Caldwell, God's Little Acre, ch, VIII)¹⁹, - деб берилади. Маълумки, А.В.Куниннинг асари шу кунга қадар яратилган фразеологик луғатларнинг энг катталаридан биридир²⁰. У инглизча фразеологик бирликлар учун таянч манба сифатида олинди.

2. Таржимонларнинг саҳифа остида келтирган шарҳларига асосан; таржимонлар таржима жараёнида бирмунча қийинчиликларга дуч келган. Аслиятдаги фразеологик бирликларни таржима қилишда таржимонлар

¹⁷ Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг фразеологик луғати. – Т., 1992. – 378 б. Б.70.

¹⁸ Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь. – М.: Издательство «Русский язык», 1984. – 944с.

¹⁹ Ўша манба. – Б. 311.

²⁰ Мўминов О.М. Lexicology of English language. –Т.: «Меҳридарё», 2006. – Рр 109-116.

сахифа остида изоҳ келтирган. Улардан бири *Tughchi* a servant in charge of the *tugh*, **yak-tail** standard attached to a ruler's horse [Б.480]. Таржимон шарҳининг мазмуни: *туғчи-туғ* сўзига боғлиқ бўлиб, у хизматкор, *як-тейл* (қўтос ёки эшакнинг думи, (таржимон бу жойда дум эмас *эгар жабдук*ни назарда тутган) хукмдор отига кийдирадиган халта (эгар жабдук), дейилади. Ваҳоланки, фразеологик бирликлар эквивалентини қидириб топиш, адекват таржимага эришиш анча мушкул. *Туғчи туғ боғлаунча фурсат бўлмади, туғни илигига олиб-ўқ отланди. Ёғий келадурган сори-ўқ мутаважжсиҳ бўлдук. Ул отлонгонда ўн-ўн беш киши ҳамроҳ эди* [Б.93]. **ТУҒЧИ ТУҒ БОҒЛАҒУНЧА ФУРСАТ БЎЛМАДИ** мазмуни *бир оз вақт ёки бир зумда, кўз очиб юмгунча, бир сут пишими бурун, отдан тушгунча фурсат, қилич ялонгачлағуча фурсат* каби фразеологик бирликлар қатори жанг майдонидаги вақт меъерини тажриба орқали ўлчаб, образли ифода этган. Ушбу мисол Ж.Лейден ва В.Эрскинда қуйидагича акс этган: My standard-bearer seized the standard, but **without having timeto tie on the horse tail and colours**; but, taking the banner-staff in his hand just as it was, leaped on horseback, and we proceeded towards the quarter in which the enemy were advancing. When I first mounted, there were ten or fifteen men with me [Б.110]. – Менинг байроқдорим байроқни ушлаб олди, аммо отнинг **думига мослаб боғлашгавақт тополмай**; байроқни қўлида ушлаганча, отга сакраб минди ва биз душман илгарилаб бораётган худуд томон йўл олдик. Мен отга минган маҳал ўн-ўн бешта одам мен билан бор эди. Таржимадан кўринадики, *Туғчи туғ боғлаунча фурсат бўлмади* *without having time* – *вақт тополмай* тарзида ўғирган. Ушбу мисол С.Беверижда қуйидагича таржима қилинган:

My standard-bearer **had no time** to adjust my standard; he just mounted with it in his hand. There were ten or fifteen men with me when we started toward the enemy; ... [Б.166]. –Менинг байроқдоримнинг байроқни отга боғлашга **вақти йўқ эди**, у шундоққина уни қўлида тутганча отга минди. Душман томон бораётганимизда мен билан ўн ёки ўн беш киши бор эди ...

С.Беверижда ҳам *had no time- вақти йўқ эди* тарзида ўғирилган бўлиб, қолган аслият маъносини очиб берган. Ҳар иккала таржимада ҳам гарчи *Туғчи туғ боғлаунча фурсат бўлмадининг* худди муаллиф ифодасидек таржима қилолмаган бўлса-да, аслиятниг мазмунини акс эттиришга эришилган. В.Текстонда аслият матни қуйидагича таржима қилинган: With no time for *tughchi*²¹ to secure the yak-tail, he mounted with it in his hand. We set off in the direction from which the enemy was coming. As I rode out I had with me ten or fifteen men [Б.124]. – Буйволни (қўтос ёки буқа) мустаҳкамлаш учун *туғчининг вақти бўлмай*, уни қўлида тутиб отга минди. Биз душман келаётган томонга қараб йўл олдик. Чикиб келаётганимизда ўн-ўн беш киши бор эди.

В.Текстон аслият матнини акс эттиришда туғчи сўзини аллитирация, калькалаб олган: With no time for *tughchi* - туғчининг вақти бўлмай, тарзида

²¹*Tughchi*: a servant in charge of the tugh, yak- tail standard attached to a ruler's horse. Wh.Thackston. Baburname. – 1996. – P.480.

туғчи сўзига матн ости ҳавола келтирган: *Tughchi: a servant in charge of the tugh, yak-tail standard attached to a ruler's horse*, яъни мазмуни: *Тугчи: ҳукмдор отининг орқасига тугни мустаҳкам боғлаб қўядиган масъул шахс, хизматчи*, деб тасвирлайди. Унинг таржимасида *yak-tail standard attached to a ruler's horse*, яъни *Буйволни (қўтос ёки буқа) мустаҳкамлаш учун гапи ўқувчини ўйлантиради*. Ушбу жумлаларни сўзма-сўз таржима қилиб бўлмаслиги туфайли бутун гап мазмунини умумлаштириш, ўй-қараш ёки ғояни акс этишини кузатамиз. Биргина *yak* сўзининг ўзини таржима қиладиган бўлсак, у гапнинг маъносини ўзгартириб юборади ва аслиятдаги ***Тугчи туг боғлагунча фурсат бўлмади***, *тугни илигига олиб-ўқ отланди*. *Ёғий келадурган сори-ўқ мутаважжсиҳ бўлдук*. *Ул отлонганда ўн-ўн беш киши ҳамроҳ эди* гапи бутунлай бошқа ва оддий жумлалар билан берилаётган матнни бошқа мазмундаги жараённи кўз олдимизга келтиради ва таржимонни чалғитиб қўйиши аниқ. Яна *tail* сўзи *дум* деб ўгирилиши, *standard* сўзининг маъносини ҳеч қайси бир луғатдан аслиятга мосини топиб бўлмайди. *Bearer* индикатори *standard*нинг маъносини, яъни байроқдор мазмунини бериши ва бу каби жиҳатлар таржимон иқтидорига ҳавола эканлигини кўрсатади.

3. Фразеологик бирликларни аниқлаш тамойилига асосан. Олимлар орасида фразеологияни кенг ва тор доирада тушуниш мавжуд. Биз фразеологияни кенг доирада тушунувчиларни қўллаб, қувватлаймиз. Кенг тушунишда фразеология доирасига, сўзларнинг турғун бирикмалардан ташқари, мақол, матал, афоризм ҳам мансуб деб қаралади. Фразеологик бирлик бўлиш учун мақол, матал, афоризм сўзларнинг турғун бирлашмаси, образли маъно, кўчма маъно англатиши шарт. Фразеологик бирликдан яхлитлигича англашиладиган маъно унинг таркибидаги сўз компонентларга хос лексик маъноларнинг оддий йиғиндисига тенг бўлмайди, иборанинг маъноси умумлашма маъно, маҳраж маъно сифатида намоён бўлади.²² «Бобурнома» кенг қамровли асар бўлиб, унда мақол, матал, нақллар, фразеологик бирликлар ҳамда турғун бирикмалар ҳам мавжуддир;

4. «Бобурнома»нинг ҳозирги ўзбек тилига қилинган табдилига асосан.«Бобурнома» лексикаси бугунги кун ўқувчисига бирдек тушунарли эмас. Ушбу ҳолат инобатга олинган ҳолда В.Раҳмонов ва К.Муллахўжаевалар 2008 йилда «Бобурнома»нинг табдилини ҳам келтирамиз.²³ Аслиятдаги фразеологик бирликлар табдилда ҳам ўз аксини топган. «Бобурнома»да «вафот этмоқ» маъносини ифодаловчи эвфемизм «ўлмоқ» лексик майдонига тегишли, *Тенгри раҳматиға бормоқ*, *олами фонийни видоъ қилмоқ*, *бош олиб итмоқ*, *риҳлат қилмоқ*, *оламдин бормоқ* фразеологик бирликларнинг сони «Бобурнома»да қирқдан ошиқ. Лекин таржималарда уларнинг инглизча эквивалентлари ўн уч ёки ўн тўртта вариантдан ошмаган. «Бобурнома»да **Тенгри раҳматиға бормоқ** эвфемизми қуйидагича акс этади. Аслият: *Иккинчи қиз менинг волидам Қутлуқ*

²² Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг фразеологик луғати. – Тошкент.: Қомуслар бош таҳририяти. – 1992. – Б.3.

²³ Раҳмонов В., Муллахўжаева К. Бобурнома. – Тошкент.: «Ўқитувчи». – 2008. – Б.288.

Нигорхоним эди. Аксар қазоқлиқларда ва фатаратларда менинг билан билла эдилар, Кобулни олгондин беш-олти ой сўнгра, тарих тўққуз юз ўн бирда Тенгри раҳматиға бордилар (Б.39).

Табдил: *Иккинчи қиз менинг волидам Қутлуқ Нигорхоним эди. Аксар ҳарбий сафарлар ва саргардонликларда мен билан бирга эди. Кобулни олганимдан сўнг беш-олти ой ўтиб, тўққиз юзу ўн биринчи (1505) йили Тангри раҳматиға борди* (Б.34). Фразеологик бирлик табдилда ўз аксни топган.

5. «Бобурнома»даги муаллифнинг масал борки, маталдурким сингари изоҳларига асосан. Заҳириддин Муҳаммад Бобур халқ томонидан яратилган мақол ва маталлардан «Бобурнома»да унумли фойдаланган. Биз уларни саралашда асар муаллифининг *масал борки, маталдурким* деган сўзларига таяниб, келгусида текстологик луғатнинг беш тамойили ишлаб чиқилди.

ХУЛОСАЛАР

1. Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг «Бобурнома» асари адабий манба бўлиб, у Инжил ёзувлари қаторида дунёнинг турли жойларида қадимий ёдгорликлардан бири сифатида қадрланади. Асарда қўлланган фразеологик бирликлар Моварауннаҳр халқлари, тарихий персонажлар характерини очиб беришга хизмат қилган.

2. Асар ўзбек ва хорижий олимлар томонидан жуда кўп ўрганилган ва ҳозирги кунда ҳам тўхтовсиз тадқиқ этилмоқда, натижада жаҳон адабиёти мулкига айланиб бормоқда. «Бобурнома» қайта-қайта таржима қилинганлиги боис муаллиф услубини ўрганиш, таржимонларнинг услубини ҳам тадқиқ этиш имкониятини яратган. Айни пайтда хорижий манбаларни ўрганиш ва она тилига таржима қилиш, аждодлар ҳақидаги дунё олимлари ўй-фикрлари ва дунё қарашларини ўрганиш, халқимизда ўзликни англаш ва ғурурланиш ҳиссини пайдо қилади. «Бобурнома» таъсирида ёзилган бадиа, танқидий асарлар, услуб ранг-барангликни таъминлайди, миллий адабиёт ривожига ҳисса қўшади ва уларни қиёсий ўрганишда таржимашунослик фанининг ривожига ҳам катта ёрдам беради.

3. «Бобурнома»даги кўп маъноли: *мулозамат, тақсир, сўз, Тенгри, қилич, қарор, фурсат* компонентли фразеологик бирликларнинг инглиз тилида мазмун кўчиш ҳолатлари кузатилиб, уларнинг когнитив-концептуал таҳлили, таржиманинг лингвомаданий муамоларини уч турдаги инглизча таржимаси орқали ўрганиш бошқа асарларимизни муфаққиятли таржима қилишга замин яратади.

4. Таржимада лингвомаданий омиллар ўзга тил тизими структурасига бўйсунмаслиги ва таржимага доимий ўз таъсирини ўтказиб бориши кузатилди. Мумтоз сўз сеҳри ва асардаги муаллиф услуби нафақат ўз ўқувчисини синчиклаб ўрганишга, ёинки хорижий шарқшунос – таржимашунос олимларни ҳам мураккаб ҳолатга солган, уларнинг маъносини тўлиқ идрок этмасдан туриб, таржимон адекват таржимага

эришиб бўлмаслигини кўрсатди ва ушбу мураккаб вазиятларда тил соҳибби билан ҳамкорликда ишлаши мақсадга мувофиқ. Ундан ташқари уларни таржимада калька усулида эмас, изоҳли таржима усулидан фойдаланиш аслият маъносини етказиб беришда яхши самара беради.

5. Мумтоз адабиёт таржимасидаги экстралингвистик омиллар фразеологик бирликлар таржимасида яққол сезилган. Таржимонларнинг матноти ҳаволасида аслият мазмунини таржимон тўлиқ қамраб ололмаслиги исботлаган. Ушбу ҳаволалар А.С.Бевеиж таржимасида кўпроқ акс этган.

6. Фразеологик бирликларнинг уч турдаги Ж.Лейден – В.Эрскин (1826), Аннета Сусанна Бевеиж (1921) ва В.Текстон (1996)нинг инглизча таржималарида тадқиқ этиш, уларнинг лексик-семантик, миллий-маданий белгилар моҳиятини ёритиб бериш, синонимик қатор узвларининг маъно жиҳатлари, синтактик-грамматик ва стилистик жиҳатдан таҳлил этиш, компонентларининг бирикишини ўрганиш имкониятларини вужудга келтирган.

7. Таржима муаммоларининг ўз ечимини топишда, фразеологик бирликлар эквивалентлик ҳодисаларини ўрганиш, таржимадаги эквивалентлик динамикасини кузатиш, уларни қиёсий таҳлил этиш ва аслиятга тенг муқобилини топиш таржималар тарихини босқичма босқич ўрганишни тақозо этди. Ушбу таржималар орасида давр тили жиҳатидан аслиятга яқин Ж.Лейден – В.Эрскин (1826) таржимаси дейиш мумкин, лекин «Бобурнома»ни бугунги кун нуқтаи назардан маъносини англаш замонавий инглиз ва рус, ўзбек тилларини ҳисобга олган ҳолда Вильер Текстон таржимасидир. Унинг таржимасида диний терминлар, жой номлари шу билан бирга фразеологик бирликлар таржимаси етарлича ўз аксини топган.

8. «Бобурнома»да давр руҳияти, тарихий шахслар ҳақида ишонарли маълумот берувчи, лингвокультурологик хусусиятлар, ўрта осие халқларининг кундалик турмуш тарзи, сиёсий ва ижтимоий ҳаёт, жанг майдони ва уларни тасвирлашда қўлланган мақол, масал, матал, фразеологик бирликлар кўп ва уларнинг инглизча таржималарда қиёсий ўрганиш, таржималарини мутахассис фанлар – аспект сифатида киритиш лозим, у бадий асарларни адекват таржимасига эришишга ёрдам беради.

9. Инглиз тилида аслиятдаги грамматик шакл ёки конструкцияларнинг мавжуд эмаслиги, шакл ва конструкцияларнинг бирикишида мувофиқликнинг етишмаслиги, лексик-семантик, фразеологик бирликларнинг экстралингвистик омилларига кўра турли хил мослашувлар ва сўзларнинг ишлатилиши ёки худди шу маънодаги гап бўлагининг етишмаслиги адекват таржимага эришишга тўсқинлик қилган. Таржиманинг лексик, грамматик, синтактик трансформация ҳодисаларида фразеологик бирликлар эквивалентлик динамикаси юзага келган ва уларнинг мазмун моҳияти таржимада акс этган.

10. Таржима муаммоларини ҳал этишда мумтоз адабиётлар таржимасини ўрганиш ва унга ёндош бўлган асарлар («Бобурнома»га), унинг таъсирида ёзилган маҳаллий ва хорижий олимлар нашрлари,

монографияларини ҳар иккала тилда ўқиш ва ўрганиш таржимонга таржима амалиётида катта ёрдам беради.

11. Таржимон аслиятдаги фразеологик бирликларни тўлақонли таржимада акс эттириш учун уларни ўз тилида анологларини топиб қўллаши агар улар тилда мавжуд бўлмаса, тасвирий воситалар ёрдамида акс эттириш ёки экстралингвистик жиҳатларни инглиз таржимони С.Бевериж каби ҳаволада келтириш таржима муаммосини ҳал этишга ёрдам беради.

12. Тарихий асар таржимасини амалга оширишда луғатлардан сўзнинг маъносини қидириш яхши самара бермайди. Бу муаммони ҳал этишда мумтоз асар таржималари текстологик луғатини яратиш мақсадга мувофиқ. «Бобурнома»нинг инглизча таржимасидан тузиладиган мавзули луғат нафақат фразеологик бирликлар таржимасида ўз ечимини топади, қолаверса аслиятдаги лексик бирлик, мақол, матал, уларга ёндош бўлган сўз бирикмалар таржимасининг маъноларини қидиришда ҳам ўз аксини топади.

13. Заҳриддин Муҳаммад Бобурнинг «Бобурнома»си ўзбек тилининг сайқаллашувида, бадий-илмий, расмий услубнинг шаклланишида катта роль ўйнайди ва унинг муаллифи улкан сўз санъаткори, тилшуносликнинг этимология, лексикология, стилистика, лексикография ва таржимашунослик соҳаларининг ривожига катта ҳисса қўшади.

14. «Бобурнома»даги фразеологик бирликлар инглизча таржимада мутлақо акс этмаган жиҳатлар борми? деган саволга, ҳар уч турдаги инглизча таржималарнинг ҳеч бўлмаганда учтадан биттасида албатта улар ўз аксини топган, деган хулоса қилинди. «Бобурнома» асаридан яна келгусида тадқиқотчилар: «Бобурнома»даги изофий бирикмаларнинг инглизча таржималари тадқиқи»; «Бобурнома»да топонимлар ва уларнинг инглизча таржималарининг қиёсий таҳлили»; «Бобурнома»да мулозамат концепти ва таржима муаммолари»; «Бобурнома»да такрорнинг стилистик семантик хусусиятлари» каби мавзуларда илмий тадқиқотлар олиб боришлари мумкин.

**SCIENTIFIC COUNCIL ON AWARDING
SCIENTIFIC DEGREES DSc.03/30.12.2019.Fil/Ped.27.01
AT UZBEKISTAN STATE UNIVERSITY OF WORLD LANGUAGES**

UZBEKISTAN STATE UNIVERSITY OF WORLD LANGUAGES

ZIYODAKHON QODIROVNA TESHABOYEVA

**ACOGNITIVE AND LEXICOGRAPHICAL STUDY OF
PHRASEOLOGICAL UNITS OF ENGLISH TRANSLATIONS IN
“BABURNAME”**

**10.00.06 – Comparative literature, contrastive
linguistics and translation studies**

**ABSTRACT OF THE DISSERTATION
of doctor of science (DSc) on philological sciences**

TASHKENT – 2021

The theme of the dissertation of Doctor of Science (DSc) was registered at the Supreme Attestation Commission at the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan under number B2020.1.DSc/Fil213

The doctoral dissertation has been carried out at the Uzbekistan State University of World Languages.

The abstract of the dissertation is posted in three languages (Uzbek, Russian, English (abstract)) on the Scientific Council website (www.uzswlu.uz) and on the website “ZiyoNet” information and educational portal (www.ziynet.uz).

Scientific consultant:	Gulandom Hisomovna Bakiyeva Doctor of Philological Sciences, Professor
Official opponents:	Ilhomjon Madaminovich Toxtasinov Doctor of Pedagogical Sciences, Professor Zulxumor Turdiyevna Xolmanova Doctor of Philological Sciences, Professor Eiji Mano (Japan) Doctor of Historical Sciences, Professor
Leading organization:	National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek

The defense will take place on «__» _____ 2021 at ____ at the meeting of the Scientific Council DSc.03/30.12.2019.Fil/Ped.27.01 at Uzbekistan State University of World Languages (Address: 100138, Tashkent city, Uchtepa district, Kichik halqa yoli street, 21A Tel: (99871) 230-12-91, fax: (99871) 230-12-92, e-mail: uzswlu_info@mail.ru).

The dissertation can be reviewed at the Information Resource Center at Uzbekistan State University of World Languages (registered under the number ____). (Address: 100138, Tashkent city, Uchtepa district, Kichik halqa yoli street, 21A Tel: (99871) 230-12-91, fax: (99871) 230-12-92.)

The abstract of the dissertation was distributed on «__» _____ 2021 y.
(Registry record No. ____ dated «__» _____ 2021.)

L.T. Akhmedova
Chairperson of the Scientific Council e.d. on awarding Scientific degrees, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Kh.B. Samigova
Scientific Secretary of the Scientific Council on awarding scientific degrees, Doctor of Philological Sciences, Associate Professor

J.A. Yakubov
Chairman of the Scientific Seminar of the Scientific Council on awarding scientific degrees, Doctor of Philological Sciences, Professor

INTRODUCTION (abstract of the DSc dissertation)

Topicality and necessity of the thesis. In recent years, the field of translation studies has developed in our Republic, simultaneously the reliable formation of terminology and lexicography created a great opportunities for today's youth to comprehend the deep secular knowledge, especially in our classical work the national-cultural phraseological units used in “Baburname”, and the creation of textual dictionaries of their English translations, working out their principles make a great use for future translators to master the foreign languages perfectly. The research is aimed at promoting and using our national and cultural values abroad, spreading the heritage of our ancestors around the world, solving the translation problems on a global scale.

In the world linguistics the classical work “Baburname” is widely studied and seriously researched. As a literary source “Baburname”, along with Bible is valued as one of the ancient chronicle memoirs of Zahiriddin Muhammad Babur, and it is revered as reliable written source of encyclopedic significance. The works of foreign scholars dedicated to Zahiriddin Muhammad Babur’s life and his work are published in England, France, Japan, Russia, Turkey, Afghanistan, India and other countries. The scientific community is well aware of that the necessity for studying “Baburname” in agreement reveals itself the researches, critiques of scientists from all over the world, for centuries orientalist-linguists have been continuously studying and translating into different languages the literary heritage of Babur. However, the problem of phraseological units that convey national and cultural values and their adequacy of translations have not yet gained, a textual dictionary of this unique work in three Uzbek-Russian-English languages have not yet been worked out. We think it to study “Baburname” in this aspect is considered a vital issue.

In Uzbek linguistics the vocabulary of “Baburname” and the style of its’ writing in such directions as history, literature, linguistics are studied from various scope of the work which covering vast of areas. “Baburname” is a rare work, it has been translated into many languages of the world, and also served as a source for the creation of scientific works and monographs in Russian and Uzbek languages. This is evidenced by the fact that the research made by the scientific community of the republic that led the work to periodical publication of Babur's encyclopedia. However, there are mistakes and shortcomings in the study of translations of phraseological units and lexicography of “Baburname”. Their elimination has an important and completely relevant. In recent years the fundamental projects have targeted and carried out on “Baburname” in a national scale. Terminology and lexicography are also use of innovative approaches to convey the richness and beauty of classical literature for young people. Studying the discipline of scientific in the light of new approaches, the creation of multilingual thematic dictionary of phraseological units in “Baburname” as well as its publication are the vital tasks of the day. We have set ourselves a great goal; namely, securing the foundation for a new Renaissance in our country, and for this purpose we must deliver an environment and conditions for nurturing new Khorezmis, Berunis, Ibn Sinos,

Ulugbeks, Navois and Baburs. Crucial factors in this historic process, an integral part of our national idea, are the development of education and enlightenment, science and innovation, promotion of healthy lifestyle¹. From this point of view, in this work, having engaged the study of translations of phraseological units in “Baburname” that revealing our national value, we consider that important and relevant to investigate, the adequacy and equivalence of English translations.

The research work contributes to the implementation of the Presidential Decree # 4797 “On establishment of the Tashkent State University of Uzbek language and literature named after Alisher Navoi” as of May 13, 2016, # 4947 “About the strategy of actions for further development of the Republic of Uzbekistan” as of February 7, 2017, # 5106 “On strengthening the effectiveness of youth policy and supporting the Youth Union of Uzbekistan” as of July 5, 2017, Presidential Resolution “On measures for further development of the higher education system” as of April 20, 2017, Presidential Resolution “On measures to further improve the storage, research and promotion of ancient written sources” as of May 24, 2017, # 2995, Presidential Resolution “On the establishment of a research center for cultural values of Uzbekistan located abroad under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan” as of June 20, 2017 # 3074, as well as in other regulatory documents regulating this area.

Relevance of the dissertation with the plans of scientific research works of the higher educational or scientific research institutions where the dissertation has been conducted. The dissertation was implemented in the framework of the first priority of the development of science and technology of the Republic I. “Formation the system of innovative ideas and ways of implementing in: social, legal, economic, cultural, spiritual and educational development of an informed society and democratic state.”

A review of international research on the topic of dissertation.² Scientific research is aimed at the theoretical and practical study of the work of Zahiriddin Muhammad Babur that carried out by the world's leading scientific centers and higher educational institutions as well as: England (Cambridge Universities), the United States of America (California Universities), Germany (Humboldt Universitat), India (Jawaharlal Nehru University), Japan (Kyoto University), Hungary (Eötvös Loránd University), Egypt (Ain Shams University), Turkey (Cumhuriyet, Kocaeli University Süleyman Demirel University, Ankara University), Azerbaijan (Azerbaijan Milli Ilimler Akademisi) Russia (Institute of Oriental Studies RAS), Kazan University, Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi, Tashkent State Institute of

¹Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. www.president.uz; © 2021 Ўзбекистон Республикаси Президентининг расмий веб-сайти.

²Диссертация мавзуси бўйича хорижий илмий-тадқиқотлар шарҳи: <https://oxford.bibliographiesonline.com/researchguide/>; <https://www.amazon.com/baburnama-memoir-babur/dp/8129141752>; <https://archive.org/details/baburnamainengli01babuoft>; academia.uz; <http://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/babur-nama-memoirs-annette-susannah-beveridge.html>; www.ebooks.azlibnet.az/book/HCBOWku; <https://ELTE-Eotvos-Lorand-Tudomanyegyetem>; <https://archive.org/details/baburnamainengli01babuoft>; www.britanica.com; www.cambridge.org; www.amazon.com; www.edu.uz; britishcouncil.org; internauka.ru; micros.uz; actsudent.org; educationusa.info; americanenglish.state.gov; arzamas.academy/uni/eastwest/pers; www.twirpx.com; www.dissercat.com ва бошқа манбалар асосида тайёрланди.

Oriental Studies, Fergana State University, Samarkand State University, Uzbek State University of World Languages.

The following scientific results have been obtained as a result of world research on the issues of linguistic factors in achieving the adequacy in literary translation. In particular, the Turkish version (original) and English translations of Zahiriddin Bobur's work "Baburname", the historical and artistic features of which have been scientifically verified (Oxford, Cambridge University); "Baburname" is scientifically and theoretically based on the preservation of world science as a rare source among the Bible writings (Japan, Kyoto University); The role of Babur and the Baburids in the development of world science, literature, culture, the issue of historical and artistic interpretation in world literature, Babur's unique style of depiction (Jawaharlal Nehru University); a comparative analysis of the copies of the work "Baburname" have proved that the work is an important source for world history. Zahiriddin Babur's Encyclopedia has been translated into Turkish (Cumhuriyet, Kocaeli University); Translations of "Baburname", its' peculiarities of the work, the image and interpretation of historical figures in the work are theoretically proven (Azerbaijan National Academy of Sciences, Baku State University); compiled a bibliography of Babur's creative activity and research on "Baburname" in the world (Institute of Oriental Studies RAN); The translations of "Baburname" are proved in the translated works of world literature. The work has made a significant contribution to the preservation of national and cultural values of the Uzbek language, the solution of translation problems in the translation of fiction (Uzbek State University of World Languages).

Descriptive-analytical, comparative-historical, comparative-typological, cognitive-conceptual and statistical analysis of phraseological units in the world of translation today. Phraseological units and their lexicography have not been studied in translations of W.Thackston (1996) and their alternatives have been studied from a scientific point of view, a number of works on the reconstruction of the image of the phraseological world in artistic translation, including ensuring the adequacy of translated works; identify the causes of inadequate translation and develop the ways to eliminate them; a comparative analysis of the linguistic factors of the national features of the world in the language of translation of phraseological units; development of principles of cognitive approach in translation, elimination of barriers to achieving adequacy; scientific research is being conducted in priority areas such as the creation of translation dictionaries of national-cultural words.

Problem development status. The research work is devoted to the study of English translations of "Baburname" that can be traced in the literary, historical and linguistic aspects in our country. The work was studied in the literary and historical aspects on the scale of Uzbek and foreign literature by Kh.Khudratullaev, S.Khasanov³, N.Otadjanov, D.Khoshimova. And the local scholars as Abdurauf

³Кудратуллаев Х. «Бобурнома»нинг тарихий адабий ва услубий таҳлили. Навоий, Бобур, Хондамир ва Восифий ижодининг қиёсий таҳлили асосида. Филол. фан. д-ри ... дисс. – Т., 1998; «Бобурнома» ва тарих. // Тафаккур: 2001. № 6; Кудратуллаев Х. Бобур армони. – Т.: Шарқ, 2009. 383 б; Отажонов Н. «Бобурнома» жаҳон адабий жараёнида: қиёсий-типология таҳлил. – Т., 1998; Художественный перевод и научное комментирование (на материале переводов «Бабур-наме»). – Т., 1972; Хошимова Д.М. «Бобурнома»

Fitrat, H.Yakubov, J.Gulyamov, V.Zokhidov, H.Sultonov, I.Sultonov, A.Kayumov, A.Khaitmetov, F.Sulaimonova, N.Mallaev, H.Nazarova, P.Kodirov, S.Zhamonov, B.Valikhadjaev, R.Nabiev, A.Abdugafurov, B.Kasimov, N.Kamilov, J.Sharipov, M.Kholbekov, B.Mamatov, G.Khudjaev, R.Vokhidov, I.Sulaymonov took the approach of the work as a historical, literary, geographical source, they drew attention to its literary and aesthetic significance. However, the linguistic and lexicographic point of view of exclusive literary work have not been specially studied. S.Azimzhonova⁴, A.Ibragimov, S.Shukrullaeva, F.Salimova, Z.Kholmanova, L.Khudjayeva, N.Jiyanova, N.Otadjanov, M.Sobirov, R.Karimov, N.Urmonova M.Amanov, D.Khoshimova (doctoral dissertation) Sh.Khaitov, D.Mukhammadiyeva worked fruitfully in the sphere of linguistics and translation studies. But they did not set the task of a comparative study of national-cultural characteristics and lexicographical features of phraseological units. Despite the fact that the work “Baburname” has been studied by the local and foreign scholars, but its’ linguocultural and lexicographic features of the phraseological units have not been studied as a separate aspect. Their descriptive-analytical, comparative-historical, comparative-typological, cognitive-conceptual and statistical analysis of phraseological units in three different English versions of “Baburname” was not researched.

Western orientalists as D.Vitsen, J.Leyden, W.Erskine, R.Caldekot, S.Poole, E.Holden, M.Elphinston, Jane-Paul Roux, B.Grammon, G.Elliot, W.H.Moreland, Pave de Courteil, F.G.Talbot, A.Denison Ross, A.S.Beveridge, N.Lamb, A.Shimmel, S.Dale, M.V.Kuprulizada; famous Russian scientists N.I.Ilminsky, N.N.Pantusov, V.V.Vyatkin, N.I.Veselovsky, V.V.Bartold, A.N.Samoilovich,

асарининг танкидий матнини яратиш муаммолари («Бобурнома» танкидий матнининг япон нашрлари мисолида). Филол. фан. ном. ... дисс.– Т., 2006.

⁴Азимжонова С.А.Ферганский удел Омара-Шейха и Бабура (в XV и начале XVI вв). Дисс. ... канд. филол. наук. – Т., 1949; Азимжонова С.А.Государство Бабура в Кабуле и Индии: Дисс. ... докт. филол. наук. – Т., 1969; Азимжонова С.А.К истории Ферганы второй половины XV века. – Т.: Фан, 1957; Иброҳимов А. Бобурийлар мероси. – Т., 1993; Иброҳимов А. «Бобурнома» буюк асар. – Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 2000; Иброҳимов А. «Бобурнома»даги ҳиндча сўзлар тадқиқи. Филол. фан. ном. ... дисс. – Тошкент: 2001; Иброҳимов А.П. Бобур асарлари лексикасининг лингвостатистик, семантик ва генетик тадқиқи. («Девон», «Мубаййин», «Аруз»). Филол. фан. д-ри. ... дисс. – Т., 2008; Шукруллаева С. Воссоздание художественного своеобразия «Бабурнаме»в его английских переводах. Дисс. ... канд. фил. наук. – Т., 1989; Салимова Ф. Лексикографические и текстологические характеристики «Восточно-тюркского словаря» Паве де Куртейля и переводов «Бабурнаме». Дисс. ... канд. филол. наук. – Т., 1997; Ходжаева Л.Проблемы перевода: Характер, стиль и интерпретация текста «Бабурнаме». Дисс. ... канд. фил. наук. – Т., 1986;ЖияноваН.«Бобурнома»даги нумеративларнинг маъно хусусиятлари: Филол. фан. ном. ... дисс.– Т., 2000; Собиров М. «Бобурнома»нинг инглизча таржималарида муаллиф услуби ва бадииятини қайта тиклаш муаммолари. Автореф. филол. фан. ном. ... дисс.– Т., 2002; Каримов Р. «Бобурнома»даги шеърлар хорижий таржималарнинг қиёсий таҳлили»: Филол. фан. ном. ... дисс.– Т., 2003; Ўрмонова Н. Таржимада тарихий архаик лексикани акс эттириш принциплари ва таржима аниқлиги. Автореф. филол. фан. ном. ... дисс.– Т., 2003. Холманова З. «Бобурнома» лексикаси тадқиқи. Филол. фан. д-ри ... дисс. – Т., 2009.; Холманова З. «Бобурнома» тил қомуси. «Академнашр». – Т., 2021; Отажонов Н. «Бобурнома» жаҳон кезади. Ғ.Ғулом – Т.; 1984; Бобур ўқув қўлланма.; «Бобурнома» шарҳ элчиси. «Ғ.Ғулом номидаги Адвбиёт ва санъат нашриёти». – Т.; 1993.; Ғайбуллоҳ ас-Салом, Неъматуллоҳ Отажон. Жаҳонгашта «Бобурнома». – Т.; 1996.; Саломов Ғ., Комилов Н.,Салимова З., Жўраев К.,Отажонов Н. Таржимон маҳорати. «Фан». – Т.; 1979.; Отажонов Н. Из истории перевода узбекской классической литературы на иностранные языки. «Фан». – Т.; 1985.; Хошимова Д.М. «Бобурнома» матнидаги тасвирий воситаларнинг инглиз тилига таржималари тадқиқи» Филол. фан. док. ... дисс. – Т., 2017; АмановМ.«Бобурнома»даги изофий бирикмаларнинг лисоний тадқиқи. ф.ф.д. ... дисс. (PhD). – Т., 2020;Сулаймонов И. «Бобурнома»да ғолиб ва мағлуб шахс рухий ҳолатининг бадиий тасвири. Филол. фан. док. ... дисс. – Самарқанд.; ҲайтовШ.М.«Бобур ижодининг хорижда ўрганилиши». ф.ф.д. ... дисс. (PhD). – 2018.; Хорижда бобуршунослик. «Академнашр». – Т., 2021; Муҳаммадиева Д.А. «Бобурнома» туркча таржимасида паремияларнинг қиёсий тадқиқи. ф.ф.д. ... дисс. (PhD). – Т., 2021.

M.Salie, A.A.Semyonov, A.Y.Yakubovsky, I.V.Stebleva, M.Maklay; Afghan and Indian researchers Ahmad Ali Kuhzad, Abdulhai Habibiy, Gulchin Ma'oni, as well as Zokir Husayn, Nurul Hasan, Muni La'l, S.A.Sharmi, R.P.Tripathi, P.Saran, Kanunga, Muhibbul Hasan also studied the work.

Despite the profoundly study of “Baburname” by local and foreign scientists, the linguocultural and lexicographic features of its phraseological units were not researched as a separate topic, no alternatives of English translations and in modern Uzbek worked out. In different English translations made by J.Leyden-W.Erskine (1826), S.Beveridge (1921), W.Thackston (1996), their descriptive-analytical, comparative-historical, comparative-typological, cognitive-conceptual and statistical analysis of phraseological units not studied.

The aim of the research work is revealing the cognitive and lexicographical features of phraseological units and work out the principles of compiling a thematic (textual) dictionary in “Baburname”.

The tasks of the research:

to work out the comparative and componential analysis of English translations of phraseological units in “Baburname”;

to make descriptive analysis of English translations of phraseological units used in revealing the historical characters and identifying the correspondence of translations to the original text;

to identify the adequacy of translations of phraseological units in “Baburname”, in modern Uzbek of “Baburname”, compare the semantic relations between Uzbek-Russian-English translations, make out the original alternatives;

to coverage and cognitive-conceptual analysis of lexical and semantical field of phraseological units in the work;

to determine the translators’ approach in achieving the adequacy of translation of the work, find out the methods of: lexical, grammatical, syntactic transformation in translation;

to study the translation problems of reflecting the national and cultural features of phraseological units in “Baburname” into English;

to observe the dynamics of equivalence of phraseological units in translation and create the statistical analysis;

having studied the phraseological units of classical work reveal the principles of compiling the Uzbek-Russian-English textual dictionary.

The object of the research: “Baburname” (2002), “Baburname” in modern Uzbek (2008), “Baburname” in Russian translation (2008) and English translations made by John Leyden-William Erskine (1826), Annette Susannah Beveridge (1921), Wheeler Thackston (1996) and phraseological units used in “Baburname”.

The subject of the research: cognitive and lexicographical features of English translations of phraseological units in “Baburname”.

Research methods: descriptive-analytical, comparative-historical, comparative-typological, cognitive-conceptual and statistical analysis are carried out in research work.

The scientific novelty of the research:

worked out the comparative, componential and descriptive analysis of phraseological units in English translations described the historical personages' characters in "Baburname";

the interpretation of phraseological units, semantic connections between Uzbek-Russian-English translations and phenomenon of equivalence in English translations by identifying the original alternatives, the development of their comparative analysis have been carried out;

lexical and semantic sphere of phraseological units have been revealed and their cognitive-conceptual, comparative, descriptive analysis completed, functional equivalence of phraseological units are proved;

have defined translators' approach in achieving the adequacy of translation of the work, the methods of lexical, grammatical, syntactical transformation in translation, as well as the problem of reflecting national and cultural features of phraseological units in "Baburname" and their English translations are specified;

the concept of phraseological units are classified, the dynamics of equivalence in translation of phraseological units are proved, by statistical analysis the translation of "Baburname" and the disproportion in gaining the adequacy of translation of phraseological units in Uzbek-Russian-English translations are identified;

have created five principles of compiling a multilingual textual dictionary, in studying the problems of translation of "Baburname" the quantitative priority of phraseological units in fact that based on statistical method and their priorities have been developed.

The scientific significance of the research is explained by the fact that it is based on descriptive-analytical, comparative-historical, comparative-typological, cognitive-conceptual and statistical analysis, the results of which are confirmed by the competent authorities.

Practical significance of the research The principle of development of Uzbek-Russian-English textological dictionary of English translations of phraseological units in "Baburname" made in different periods, the order of dictionary and translation problems are specified; translation methods have been developed to achieve an alternative translation of originality; the lexical-semantic field of phraseological units are defined, translation options are founded, statistics of phraseological units are developed; their structural-semantic aspects are determined by their comparative study.

Reliability of research results, the appropriateness of the approach to the object and the methods used for the purpose of research, the relevance of theoretical data to scientific sources, the relevance of selected historical and scientific sources to the research subject, theoretical opinions and conclusions by descriptive-analytical, cognitive-conceptual, comparative-historical and statistical analysis, the application of theoretical views and conclusions to practice is determined by the fact that the results are confirmed by the competent authorities.

Implementation of the research results. On the basis of a comparative study of phraseological units in the English translations of "Baburname":

The Republican and foreign scholars became aware of the news of the transformation of phraseological units in “Baburname”, the discrepancy in the achievement of adequacy of Russian and English translations, the development of five principles of compiling a textual dictionary in solving translation problems. (Certificate No. 26. Reference: 06.04.2021. Babur International Public Foundation). As a result, the study of phraseological units in “Baburname” on the basis of statistical methods and English translations, reveal its’ priorities served for use in Uzbek-Russian-English edition of Babur's Encyclopedia;

Materials on the life and work of Babur, as well as translations of the work “Baburname” into English were widely used in writing the script of the program dedicated to the birth of Zahiriddin Muhammad Babur, which was prepared and aired on January 11, 2020 on “History of Uzbekistan” (Certificate No. 02-10-472 National Television and Radio Company of Uzbekistan 2020). reference of 28 February). As a result, Zahiriddin Muhammad Babur's Youth and “Baburname” served to popularize his latest research;

Comparison of the doctoral dissertation on “Cognitive and lexicographic study of phraseological units in the English translations of “Baburname” by the creators of the Uzbek National Television and Radio Company of Uzbekistan from the materials on the English translation of the work “Baburname” used the results in the preparation of scripts for some of the shows. In particular, the dissertation materials were effectively used in writing the script of the program “King and Poet” dedicated to the anniversary of Zahiriddin Muhammad Babur, which was prepared and aired on the TV channel “Uzbekistan” on February 14, 2019 (Reference of the National Television and Radio Company of Uzbekistan. July 12, 2019. No 02-13-1324). As a result, the phraseological units of national-cultural character in the work served to enrich the information about the translation of classical literature;

The fact that the translations and translation methods of phraseological units in “Baburname” are based on the achievements of linguistics in recent years, shows that its scientific significance is significant. In particular, adequate translations of phraseological units in the English translation of the authoritative work “Baburname” are scientifically substantiated (Samarkand State Institute of Foreign Languages (Certificate No. 01. Reference: October 8, 2019 1796/30.02. Fundamental project OT-F8-062. “Derivative laws of language development” for 2007-2011). As a result, the trilingual Uzbek-Russian-English dictionary of phraseological units in “Baburname” is based on the fact that it serves the field of translation;

The dictionary of English translations of phraseological units based on the dissertation was used to illuminate the character of historical characters and the development of descriptive-analytical analysis of the English translation, revealing the balance of content in the English translation of “Baburname”, conversion of phraseological units, study of Russian-English translations, (Certificate No. 01-03/241 of February 18, 2021. Reference of the Writers' Union of Uzbekistan). As a result, the dissertation of the dissertation “Comparative analysis of English translations of phraseological units in “Baburname” served as an important source for translators to identify the

problem of reflecting the most important features of classical literature in English and the approach of translators;

The results of the dissertation for the degree of Doctor of Philological Sciences (DSc) on “Cognitive and lexicographic study of phraseological units in the English translations of “Baburname” were introduced by Uzbek translator-evaluator Umid Saidov at Alta Language Services in the United States. (USA, ATLANTA, GA30326: ALTA LANGUAGE SERVICE Reference Certificate No. 4877 dated April 7, 2021). As a result, the results of the research, along with the enrichment of translation studies, developed semantic, component, cognitive-conceptual, descriptive-analytical, comparative analysis in the English translation of phraseological units.

The results of the analysis of the dissertation were effectively used as new approaches in the development of methodological manuals designed to improve the translation, communication skills of teachers and strengthen the process of education system on the basis of innovative research project (Certificate No. 1017993. Reference: October 8, 2019.30.02.01 Innovative Research Project of Samarkand State Institute of Foreign Languages.). Dissertation materials served as an important source in the creation of an electronic textbook from the results of research. Also, the fact that the Uzbek-Russian-English examples in the dissertation have a place in the cultural relations of the three fraternal peoples as a literary heritage of Baburname” has played an important role in the development of tourism.

Approbation of the research. The results of the research were discussed at 10 international and 15 national scientific conferences, including scientific reports at the Babur International Public Foundation.

Publication of research results. A total of 36 scientific papers on the topic of the dissertation were published, including 1 monograph, 11 articles in scientific publications recommended for publication of the main scientific results of doctoral dissertations of the Higher Attestation Commission under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan, 2 in foreign journals, 22 in national and international conferences. published articles and theses.

The structure and scope of the dissertation. The dissertation consists of an introduction, five chapters, a general conclusion, a list of references. The main volume of the work is 259 pages.

MAIN CONTENT OF THE DISSERTATION

The introduction part of the work is based on the relevance and necessity of the research, describes the purpose, tasks, object and subject of the research, its relevance to the priorities of science and technology development, describes the scientific novelty, practical results, scientific and practical significance and the results of published works.

The first chapter of dissertation is entitled “**Translations of “Baburname” into the world languages and study from the lexicographical point of view.**” The classical work “Baburname” translated into the many languages as: Arabic, Persian, Indian, Urdu, Turkish, Kazakh, Uyghur, Chinese, Japanese, Azerbaijani,

Russian, Dutch, English, German, French, Spanish. In particular, it was translated into the English language several times. The first English translation of “Baburname” made by J.Leyden-Wh.Erskine (1826 that entitled “Memoirs of Zehir-ed-din Muhammad Babur, Emperor of India.”). It was later translated again and published by F.Talbot (1909), R.M.Caldecot (1845), L.Wh.King (1921), A.S.Beveridge (1921) and Wh.Thackston (1996). Among the above mentioned translations relatively considered J.Leyden-Wh.Erskine (1826), A.S.Beveridge (1921) and Wh.Thackston’s (1996) translation.

Today, Japanese academician Eiji Mano⁵, American Babur scholars Stephen Dale⁶, Wheeler Thackston contributing a good deal of its’ translation on Zahiriddin Muhammad Babur’s work “Baburname” and we can see several published works entitled “Babur” by E.Mano and “Babur” by Stephen Dale, equally that shows the researches on Babur’s work is still continuing by foreign scholars around the world.

If we pay attention to “Baburname” from lexicographical point of view by Eastern and Western scholars’ investigations, the work was studied a long time ago, alternatively it was discovered totally there compiled eight dictionaries on “Baburname”.

The first dictionary compiled by Mirza Muhammad Mahdikhan. Dictionary compiled by Sangloh⁷. Although the dictionary was compiled mainly for the works of Alisher Navoi, and there are more than 250 Uzbek words from Babur’s book which interpreted from Persian included;

The second Dictionary is Pave De Courteille's Dictionnaire Tour-Oriental Destine Principalement A Faciliter La Lecture Des Ouvrages De Baber; Abel Pave De Courteille. “East Turkish Dictionary. For lectures on the works of Babur”. The first edition of this dictionary was published in Paris in 1870, and the last edition in Paris, Ulan Press, 2011.

The third dictionary was compiled by H.Nazarova that entitled “A Short dictionary for Zahiriddin Muhammad Babur’s work” it published in 1972 by “Fan” publishing house, with a commentary, words and phrases on page 278.

The fourth dictionary is called “Indian words in “Baburname”. It was compiled by A.Ibragimov and published in 2002 at the Tashkent State Institute of Oriental Studies. It explains the Indian words used in the work of Babur.

The fifth dictionary was compiled by M.Olimov. Dictionary of synonyms used in “Baburname” which published in 2004 by “Fan” publishing house. This dictionary contains 1249 words and 348 groups of synonyms expressed in “Baburname”.

The sixth dictionary compiled by F.Iskhakov and H.Nazarova, “A Concise dictionary on the work of Zahiriddin Muhammad Bobur” “Baburname”, discussed and published in 2004 by the Andijan International Babur Public Foundation.

The seventh dictionary is called “Short annotated dictionary for “Baburname”, compiled by F.Iskhakov and published in 2008 in Andijan – “Andijan Publishing House”.

⁵Eiji Mano. Babur. Yamakava Shuppansha. Japan. 山川出版社. – 2013. – 88pp.

⁶Stephen Dale. The Garden of the Eight Paradizes. Brill Leiden Boston. – 2004. – 583 p.; Babur. Temurid Prince and Mughal Emperor, 1483-1530. Cambridge University press. – 2018. – 242 p.

⁷Захириддин Муҳаммад Бобур энциклопедияси. «Шарқ», Тошкент. – 2017. – Б.112. 688 б.

The eighth dictionary is the “Translations of phraseological units and proverbs of “Baburname” into English”. This dictionary was compiled in 2016 (by Z.Teshaboeva) and published by “Tafakkur” publishing house. This dictionary is based on the English translations of phraseological units and proverbs in “Baburname” translated by John Leyden and William Erskine (1826), Annette Susannah Beveridge (1921), and Wheeler Thackston (1996). Basically, this research is as a continuation of the eighth dictionary, covering and completing with modern Uzbek-Russian-English translations. The main goal of the dissertation is to reveal the principles of creating a thematic – textual dictionary.

The second chapter of the dissertation is entitled “Comparative analysis of English translations of somatic phraseological units in “Baburname”. It is devoted to the semantic, componential, cognitive-conceptual analysis of phraseological units. Somatic phraseological units in “Baburname”: *ilgida xamir bo'lmoq* - to be a dough at one's hands, *iligini iligiga olmoq* - to take hold of the cow's shank, *ilik olishmoq* - to get into fracas, *ilikka tushmoq* - to be taken prisoners, *iligiga tushmoq* - to fall into smb's hand, *ilikka kirmoq* - to fall into one's hands, *iligi ishga yetmoq* - to join the fray are compared their English translations corresponding to the original text.

Zahiriddin Babur describes the disagreements between the Begs, as well as the attitude shown towards him from the side of Temurid Begs, in particular, the attitude of Hussein Baykara and his son Badiuzzaman Mirza with militaries as follows: *Хисравшоҳни навкар-савдаридин айириб мундоқ забун қилмасам эди, Кобулни Зуннуннинг ўгли Муқимдин олмасам эди, бориб мирзони кўрмаклари мумкин эмас эди. Бадиъуззамон мирзо худ буларнинг илгида хамир эди, буларнинг сўзларидин тажовуз қила олмас эди* [B.123]. In the given extract the highlighted sentence *илгида хамир эди* is a phraseological unit. This expression is also fully reflected in translations and we can see the meaning of phraseological unit in all translations that preserved. This phraseological unit *илгида хамир эди* conserved its' form and meaning in modern Uzbek:

Хисравшоҳни навкар-савдаридан айириб бундай бечораҳол қилмасам, Кобулни Зуннуннинг ўгли Муқимдан олмасам эди, уларнинг бориб мирзони кўрмаклари мумкин бўлмасди. Бадиъуззамон мирзо ҳам буларнинг қўлида хамир эди [B.122]. The author was astonished by the fact that Badi'uz zaman Mirza being a ruler at the same time, he turned into a dough in the hands of his Begs, and, he obeyed them, however these political processes were described by the author, here ironically being a dough in somebody's hands or a puppet in the hands of the begs, shows the author's view point. This above mentioned text was translated by J.Leyden and Wh.Erskine as follows:

*For had I not deprived Khosrou Shah of his army and retainers, and reduced him to his present helpless condition, and had not I taken Kabul from Mokim, Zulnun's son, they never would have thought of going to wait upon the Mirza. Badi-uz-zaman was only **dough in the hands** of the other two, and never attempted to swerve from their advice* [B.168].

A.S. Beveridge translated the original text as follows:

For it is not likely they would have seen if I had not made Khusrau Shah helpless by parting him his following, and if I had not taken Kabul from Zunnun's, Muqim. Badi'uz-zaman Mirza himself was as dough in the hands of the rest; beyond their word he could not go [B.243].

Wh.Thackston translated the original extract as follows: *Had I not reduced Khusrawshah to such a state by separating him from his servants and liege men, and had I not taken Kabul from Zu'n-nun Beg's son Muqim, it would not have been possible for them to go to the mirza. Badi'uzzaman Mirza, putty in their hands, was incapable of protesting against anything they said [B.182].*

J.Leyden – W.Erskine (1826) and A.S.Beveridge (1921) translated phraseological unit *ilgida xamir bo'lmoq* by using calque (word for word translation) translation was *dough in the hands*. The reason is that being a dough in one's hands is familiar process to all nations because of food staff and concept of shape, forming a dough into different figure recognizable process to different nationalities, which has played an important role in revealing the qualities of a human image in "Baburname". But Wh.Thackston took the approach in describing originality the method of lexical transformation, substituting *илик* with *putty*⁸ in *their hands*. The concept of phraseological unit *илик* and its' specific contents are developing the following table.

Table 1.

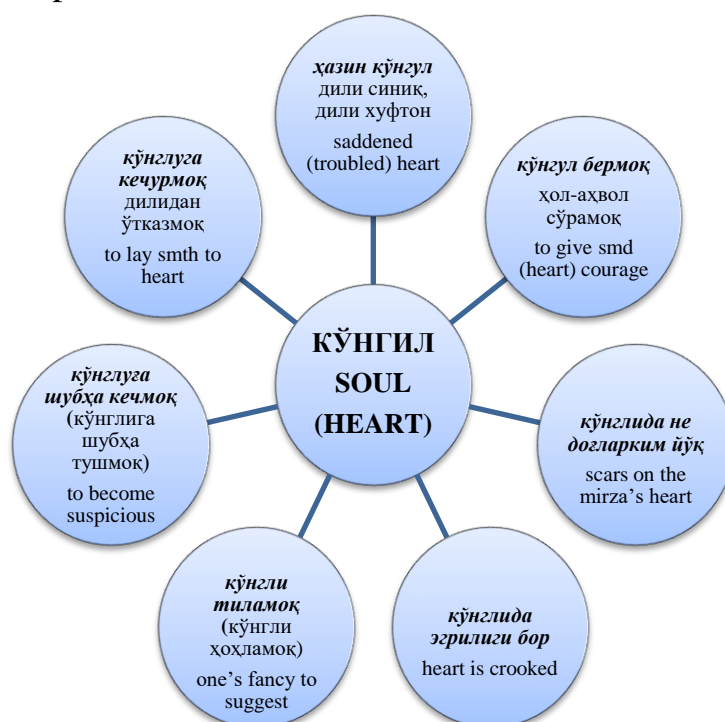
The lexical semantic field of *ILIK* and its' evaluative means of translation.

№	ORIGINAL AND SOMATIC FIELD OF <i>ИЛИК</i>	MODERN UZBEK VERSION	RUSSIAN TRANSLATION (2008)	J.LEYDEN – WH.ERSKINE (1826)	A.S. BEVERIDGE (1921)	WH. THACKSTON (1996)
1.	илигда хамир бўлмоқ [Б. 122].	қўлида хамир эди [Б. 122].	в руках, [словно] тесто [94].	as dough in the hands [167, 168].	to be a dough at one's hands [P. 243].	putty in their hands [P. 182].
2.	илигини илигига олмоқ (молнинг оёғини қўлига олмоқ) [Б. 89]	илигини қўлига олиб [Б. 87]	взяв в руки бычьёю костью [Стр. 64]	taking the ox-shank in his hand [P. 103]	to have hold of cow's leg [P. 222]	to take hold of the cow's shank [P. 116]
3.	илик олишмоқ (жанг қилмоқ) [Б.56]	тўқнашдилар [Б.52]	схватится с людьми [Стр. 32]	attacked a body [P. 43]	got to grips with [P.67]	to get into fracas [P.49]
4.	иликка тушмоқ (асир бўлмоқ) [Б. 236]	қўлга тушмоқ [Б.249]	попасть в руки [Стр.195]	to have fallen into our hands [P.380]	to have fallen into our hands [P.600]	to have been taken captive [P.409]
5.	илигига тушмоқ (тасарруфига кирмоқ) [Б.234]	қўлига ўтмоқ [Б.246]	перейтивруки [Стр.193]	fell into smb's hands [P.376]	fell into the smb's hands [P.593]	to fall into smb's hands [P.405]
6.	иликка кирмоқ (қўлига ўтмоқ) [Б. 92]	қўлга кирар [Б. 91]	впустят нас какой-нибудь стороны [Стр. 67]	would have fallen into our hands [P. 110]	would have come into our hands [P. 234]	would have fallen into our hands [P. 124]
7.	илиги ишга етмоқ (қўли ишга бормоқ) [Б.133]	қўли ишга етган [Б. 134]	(его) руки доходили до боевого дела [Стр. 103]	to go into action [P. 186]	getting his hand into the work [P. 274]	to join the fray [P. 205]

⁸Бўтаев Ш., Ирискулов А. Инглизча-ўзбекча, Ўзбекча-инглизча луғат. Тошкент – «Фан» нашриёти. – 2009.

We can imagine from this table that it enable us to reveal the form of textual dictionary of phraseological units further in “Baburname”, in Russian, its’ interpretation into modern (current) Uzbek and three different English translations made in different years by J.Leyden-Wh.Erskine (1826), A.S.Beveridge (1921) and Wh.Thackston (1996).

In “Baburname” with the examples of somatic meaning *Ko’zlarini tuz tutti;* (salt took his eyes); *ko’z solmoq*(to keep an eye upon) which the author illustrated the historical personages’ character to describe in his memoir. The author ascribed them using phraseological units with expressive meaning. There also expressed several phraseological units related to the original word *ko’ngul*, which sounds in English *heart, soul, mind, conscious* and the sphere of concepts of *ko’ngul*, which includes different meaning as: *hazin ko’ngul-* saddened (troubled) heart; *ko’ngulbermoq-* to give smd (heart) courage; *ko’nglida ne dog’larkim yo’q* - scars on smb’s heart; *ko’ngli tilamoq* - one’s fancy to suggest; *ko’nglug’a shubha kechmoq-* to become suspicious, *ko’ngluga kechurmoq* - to lay smth to heart served for the attractiveness of the work to ensure the originality of the author's vocabulary, and they also reflected in English translations. They occurred in situations involving different individuals and different events. The different meanings of *ko’ngul* are more clearly seen the following discription:

Picture 1. Concept of *ko’ngul*.

The word *ko’ngul* associated with the author's mood in “Baburname”, it struggles for such concepts as heart, conscience, and feelings from the very beginning to an end associated with the Day of Judgment of the narrative of work. Through a systematic analysis of views of the author are combined and enriched with emotional experiences in “Baburname”. Historical events are reflected in

expressions, they consistently reveal the images of militant Begs, which not only shows the mastery of language, but also reflected in English translations.

The third chapter of the research is called **“Cognitive-conceptual analysis of English translations of phraseological units in “Baburname”**. The word cognitive is translated into the English language as “to cognize” - “to know”, “to comprehend”, “to understand”. The verb “cognize” simultaneously includes such meanings as “to see”, “to understand”, “to analyze”, “to realize”, “to concretize”, and “to conclude”. These area are not limited with the philosophical theory of knowledge, connecting the language with thinking and consciousness, translator conducts the deep scientific analysis of emerging psychological, biological and neurophysiologic features, considering them in context of individual social, cultural and linguistic peculiarities of originality. From these points of view, cognitive linguistics implies interconnection with such spheres as psycholinguistics, anthropolinguistics, ethnoinguistics, sociolinguistics⁹. This aspect of cognitive linguistics determines a close relationship with such related areas as psycholinguistics, anthropolinguistics, ethnoinguistics, sociolinguistics. In her article, D. Ashurova points to topical issues hopefully their solution through the goals and objectives of cognitive linguistics. Indicates the presence of such new areas of cognitive linguistics as cognitive phonology, cognitive grammar, cognitive lexicology, cognitive semantics. Based on the cognitive approach, concepts such as dividing linguistic units into categories and their conceptualization, understanding the world through language will acquire a new interpretation. The basic concepts of cognitive linguistics include frame, script, categorization, concept, conceptualization, cognitive structure, cognitive metaphor¹⁰. At the same time, it becomes possible to deeply study the national and cultural characteristics of the functional and semantic field through various factors. If we proceed from the above factors when translating “Baburname”, which includes in other things, historical and cultural characteristics, the cognitive aspect of the study helps to comprehend the author's vocabulary and reflect the national and cultural characteristics, which is important.

One of the tasks of cognitive linguistics is deeply study the national and cultural characteristics of functional and semantic field based on various factors. In this sense, when translating “Baburname” which rich in historical and cultural sources, translators should take into account the above mentioned features of the work, feel the vocabulary of the author of “Baburname”. It is necessary to fully master the vocabulary of classical literature, deeply study the methods of writing, grammatical and phonetic linguistic properties, and the peculiarities of building a linguistic system. In the given thesis, we will mention another classification that a system of knowledge adopted in modern cognitive linguistics, which are divided into the following types.

⁹http://arslonov.blogspot.com/2012/01/blog-post_12.html

¹⁰Ашурова Д.У., Галлиева М.Р. Cognitive Linguistics. “VneshInvestProm”.: Tashkent. – 2018. – Стр. 12, 160 cc.;
Ашурова Д.У., Галлиева М.Р. Cultural Linguistics. “VneshInvestProm”. – Tashkent. – 2019. – 208 cc.;
Ашурова Д.У., Галлиева М.Р. Stylistics of Literary Text. “TURON-IQBOL”.: Tashkent. – 2016. – 271 cc.;

- From the point of view of linguistics (vocabulary, grammar, phonetic construction of words). Linguistic knowledge - through the basic units and categories of the system of cognitive-conceptual construction of language to comprehend the principles, mechanisms of formation and change of various linguistic sensations, as well as their division into concepts;

- From an encyclopedic point of view (translator master the knowledge about the world, history, politics, economics and natural phenomena). This kind of knowledge implies the presence of general ideas, information about the geographical location, nature, world history, about the main events from a political and economic point of view;

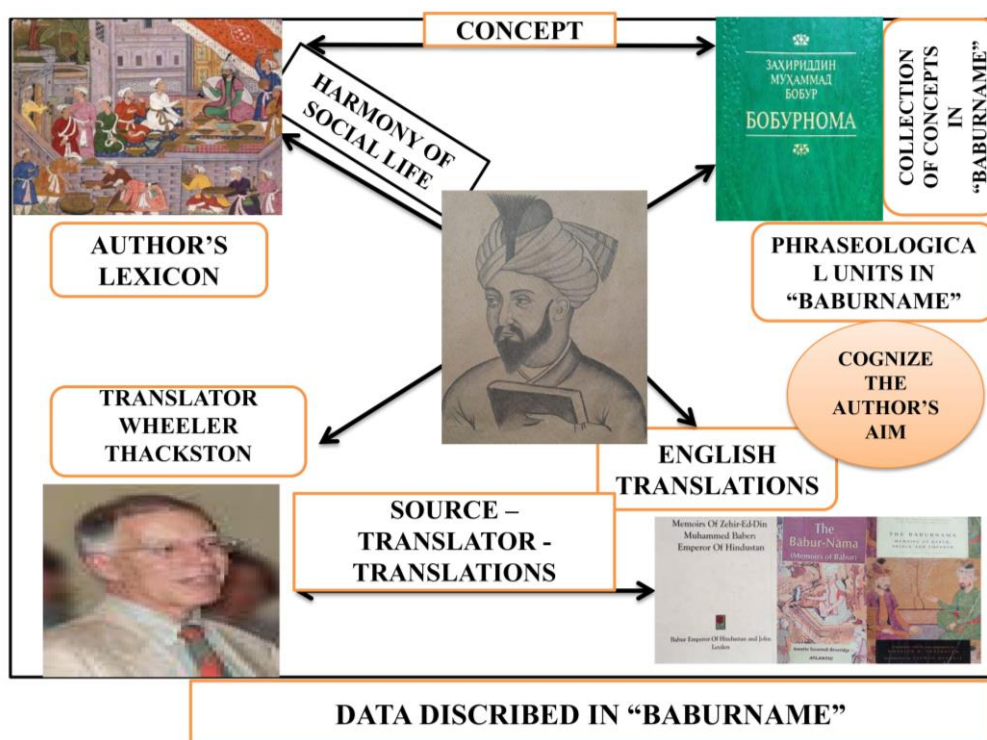
- From a communicative point of view (information about communicative goals and intentions, conditions and state of establishing communication, norms of behavior and purposes of using various speech actions);

- Includes knowledge in such areas of culture as literature and art, national and cultural values, traditions and customs, religion, mythology and information about works of various genres¹¹. This means that when translating, the use of modern approaches of linguistics helps to solve translation problems.

AS for analyses on the concept that follows cognitive analysis. One of the local scientists U.K.Yusupov noted the concept of the following definition: “A concept is a complex of knowledge and images about an object or event of the internal or external world, accumulating in our consciousness, as well as their positive, negative or neutral assessment.”¹² As for concept by cognitive analysis, one of the Uzbek scientists U.K.Yusupov described the it as follows: “A concept is a set of knowledge in our minds about something or an event in the external or internal world, images about it and a positive, negative or neutral assessment of it.” Speaking of concept of relationship among the scientists, they considered the concept to an iceberg as for instance: By their point of view “If the iceberg is a concept, the part that comes out of water is a thought,” he says. So, if we interpret an iceberg as a concept, it is a comparison of the “concept” he is referring to, or “water,” in a very broad sense, where the underlying concept is based on content, and water is the largest object of study. From this point of view, if we understand “Baburname” as an ocean, we will consider its’ expressions (phraseological units) to an iceberg, and its’ basis, the very “Baburname” is to water. Based on the above mentioned theoretical considerations, we believe that the cognitive-conceptual process of translation is in deeply be mastered all features and events by the translator in order to fully convey the work to his reader. We try to give the translations and the cognitive interpretation of translator in the following picture 2.

¹¹Герасимов В.И., Петров В.В. На пути к когнитивной модели языка // Новое в зарубежной лингвистики. – М.: Прогресс. 1988. – Вып. XXIII. – С. 3-5.

¹² Юсупов Ў.К. Тилшуносликдаги янги йўналишлар ва уларда ишлатиладиган айрим ислохотлар// Филология масалалари. – Т.: 2011., 2-сон. – Б.10.

Picture 2. Mental perception of the author and his work.

“Concept” is a unit of consciousness, “lingvocultureme” is a unit of language are the basic concepts of linguoculturology. These concepts are interpreted as part of culture, and in some cases linguistics are considered as synonymous of concepts. Concept in cultural linguistics is mostly studied in close relationship with the concepts as “language, thought and culture”. Although in cultural linguistics the term “concept” has not yet formed a unified approach, some linguistic scientists give their own interpretation. The founders of cultural linguistics N.D. Arutyunova, A. Vezhbitskaya, S.G.Vorkachev, V.I.Karasik, S.Kh.Lyapin, D.S.Likhachev, Yu.S.Stepanov consider the concept as a mental perception with ethno semantic properties. The linguoculturological approach to the concept implies accepting it as a pivotal unit of culture and reflects in itself significant concepts for a particular culture.

According to Stepanov the concept is understood in linguistics in two different senses: 1) the key word of spiritual culture; 2) the primary imagination that motivates the word to appear. These two ideas complement each other and form a whole.¹³ E.S. Kubryakova considers based the opinion of Z. Jackendoff, he puts forward the idea that a concept is a linguistic reflection of the image of the universe in human thought.¹⁴ According to scientist as N.D. Arutyunova considers the concepts form a certain cultural layer that serves as a private and general mediator between man and the universe.¹⁵ In Wierzbicka’s point of view, a concept is a tool used to compare the similarities and differences of cultures of different peoples

¹³ Данькова Т.Н. Концепт «любовь» и его словесное воплощение в индивидуальном стиле А. Ахматовой. Канд. дисс. филол.наук. – 2000.

¹⁴ Кубрякова Е. С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / РАН ИЯ. М.: Языки славянской культуры. – 2004.

¹⁵ Арутюнова В.Д. Язык и мир человека. 2-е изд., испр. – М.: 1999. – 896 с.

through language, with ethnosemantic features.¹⁶ In our opinion, the concept is a unique concept of each nation, a symbol of thinking in understanding the world, a set of knowledge, thoughts, attitudes, a set of concepts that are reflected in their oral and written speech, as well as reflected in its literature.

Based on the scientific point of view above mentioned scholars, the cognitive-conceptual analysis of phraseological units in the historical work as “Baburname” also shows that they have a certain ethnographic character.

In “Baburname”, the scope of the word is wide, using wise words and various phrases to describe historical characters, so translators try to explain the meaning on the basis of different approaches so that translators can achieve the adequacy of translation. The author's style requires that the translator pay attention thoroughly to the smallest details of how the word differs from the word. Phraseological units in the work *so'z so'rmoq* - to ask one or two questions; *so'z og'zida puypamoq* - to mumble a word; *so'zni qo'ymoq* - to put down the conspiracy; *yumshoq so'z aytmoq* - to speak mildly; *yarash tarhin oraga solmoq* - to make arrangement; *xilvat so'zi bolmoq* - to have a word in private; *so'zi mo'tabar va sanad* - words carry great weight; *so'zni qo'ymoq* - to come to agreement; to begin to talk of peace and so on. The lexical semantic field of words such as *so'z kelturmoq*- to bring a pleasing message, is more vividly expressed in the following image.

Picture 3. Concept of *so'z*.

Сенинг ҳаққингда ёмон бордиммуким, тўшунг била белиннга икки қилич боғлаб, черик тортиб, бизнинг вилоятларнинг устига келиб мундоқ шўр ва фитна солурсен Қари мабҳут мардак бир-икки сўз оғзида-ўқ пуйпади сўзлай олмади, муқобалада ҳам демай мундоқ мускат сўзларга не дея ҳам олгай эди

¹⁶ Вежицкая А. Семантика, культура и познание: общечеловеческие понятия в культуроспецифичных контекстах. Oxford: Oxford University Press, 1992. – р.3–22. – 206 с.

[Б.188]. In this example, the word *сўз оғзиди-ўқ нуўнади* is a phraseological unit but no word was uttered in transformation in modern Uzbek and Russian and expressed as a simple phrase. In most cases, even in the Russian and English translations, the original phrase is translated more as a phrase. *Разве я поступил с тобой дурно, что ты повесил на грудь и на пояс два меча, повел войска на наши земли и поднял там смуту и мятеж? Этот ошалевший старик невнятно пробормотал несколько слов, но не мог ничего возразить; да и где ему было ответить на такие убедительные слова* [Б.154]. In this translation, the word *пробормотал несколько слов*, - muttered something, found its expression in phrase by translating describing its' meaning or human nature, using "meaning to meaning translation". The content of this phraseological units are also reflected in the English translations made by J.Leyden and W.Erskine (1826), A.S. Beveridge (1921) and W.Thackston (1996).

The original extract in J.Leyden and W.Erskine translation: What evil have I ever done you, that you should come in this style against me, with these two swords by your side: and, attended by an army, stir up tumult and confusion in my territories?" The, man being stupefied, **stammered out a few words**, not at all to the purpose; and, indeed, what could he say in answer to such confounding truths? [Б.298].

The original extract in A.S.Beveridge's translation:

What ill sayest I have done thee, that thus thou shouldst hang a sword on thy either side, lead an army out, fall on lands of ours, and stir strife and trouble?". Dumbfounded, the old man **shattered a few words**, but he gave no answer, nor indeed could answer be given to words so silencing [Б.460]. The original text in

The original extract in W.Thackston's translation reflected as:

Did I do you ill that you strapped two swords to your waist and led your army against our domains and caused such strife and turmoil?" The confused old man **mumbled a word or two** in the back of his throat but said nothing in response. What could he say to such unanswerable words? [Б.317].

It can be seen from the examples above given original phrase *so'z og'zida o'q puypamoq* conveyed in a semantic way in translations. In J.Leyden and W.Erskine's version *stammered out a few words* that muttered a couple of words and A.S.Beveridge described it *shattered a few words* that gritting his teeth muttered two or three words. W.Thackston interpreted as: *mumbled a word or two* as muttered, saying one or two words. Specifically, they all translated compassionately, with the help of illustrative means reflecting the original extract *so'z og'zida o'q puypamoq*. During translation process some fragments are omitted, while others are added, restoring and supplementing with the original text. It is important for translators to convey political and historical events, famous battles that have entered the chronicle of centuries, to describe the characters of historical figures, conveying the meaning of phraseological units of original as accurately as possible. If we analyse the following phraseological units carry polysemantic expressions as: *so'z so'rmoq* means to ask permission, to say a word; *so'z og'zida o'q puypamoq* - to be confused, not knowing what to say; *so'zni bu yerga qo'ymoq*- to agree among themselves, to decide; *so'zlari bir biriga qovushmoq*- to agree, come to a common opinion; *parishon so'z kelturmoq* - to speak at random, to say, it is not known what, to bring bad news; *so'zni orag'a*

solmoq- to offer a truce; *xilvat so'zi bo'lmoq*- to have a confidential word; *so'zi mo'tabar va sanad* - attentive, decisive.

In the work, most of all there are expressions of lexical field *mulozamat qilmoq*: *mulozimlik qilmoq* (*выражать почтение*) to express respect in the meaning of duty or position; bow your head – *bosh egmoq*; show courtesy – *tavoze qilmoq*; to treat – *mehmon qilmoq*; forgive insults – *gina kuduratlarni yuvmoq*; come for a meeting – *uchrashgani kelmoq*; to visit, to visit a relative – *qarindoshini yo'qlab bormoq*; to enter the service – *xizmatiga kirmoq*. Of all above mentioned examples, only the expression come to meet (*uchrashgani kelmoq*) is not categorized as a lexical unit. In most cases, W.Thackston does not hesitate to translate the phraseological unit *mulozimlik qilmoq* with “to pay homage”. We can see conveyed phraseological units *mulozamat qilmoq* substitute “to pay homage” (to express respect), which reflects the national and cultural characteristics of people and all word combinations that we interpreted their meaning evolved from *mulozamat qilmoq*. In the work and in translations are also there figurative meaning, which used in a positive context and as an indicator of cultural level, that reflected the way of life of the nation of Uzbek people.

The fourth chapter of the research is titled “**The role of linguocultural factors in English translations of phraseological units in “Baburname”**”. In “Baburname” such expressions as *sog'doqqa solguncha, ikki o'q otguncha fursat* is used in the meaning of temporary space; *ko'z ochib yumguncha fursat* (while blinking an eye). Here is one of such examples used by the author: *Танбалнинг дубулгасига ўқ оттим, яна соғдоққа илик элиттим, хон додам бир сарсабз гўшагир бериб эди, ул чиқди, тошлагали ҳайфим келди, яна соғдоққа солғуча, икки ўқ отқунча фурсат бўлди экин* [Б.93]. In the adapted version, the expression “*bir sarsabz go'shagir berib edi*” is explained as follows: “he gave an arrow with a green tip”, but there are no changes in the sentence “*sog'doqqa solguncha, ikki o'q otguncha fursat*”. And in the Russian translation it sounds like this: “*можно было бы метнуть две стрелы*” – “*solib* (o'qni) *qo'ygunga qadar ikkita o'q otish mumkin edi*” (“*пока укладывал (стрелу в колчан), можно было метнуть две стрелы*”), that is meaning is conveyed by the descriptive translation of the process of situation. The above given extract of original was translated by J. Leyden and W.Erskine as follows:

One arrow, which was then on the notch, I discharged on the helmet of Tambol, and again applied my hand to my quiver, and brought out a green-tipped barbed arrow, which my uncle, the Khan, had given me. Unwilling to throw it away, I returned it to the quiver, and thus lost as much time as would have allowed of shooting two arrows [Б.110]. For example, I discharged on the helmet of Tambol - we will detach *Танбалнинг дубулгасига отдим* (fired fire into the Tambal's helmet); A green-tipped barbed - *green arrow with a sharp tip*. The expression *sog'doqqa solguncha, ikki o'q otguncha fursat* – *lost as much time as would have allowed of shooting two arrows* translated as “missed the time required to launch two arrows” *ikkita o'q otish vaqtini boy berdim*, from which one can see here the translators' attempt to recreate the original text. And here is how S.Beveridge translated the original text:

I shot off the arrow on my thumb, aiming at Tambal's helm. When I put my hand into my quiver, there came out a quite new *gosha-girg* given me by my Younger Khan

dada. It would have been vexing to throw it away but before I got it back into the quiver, there and **been time to shoot**, maybe, **two or three arrows** [Б.166, 167].

S. Beveridge left the name of an arrow as in the original *z̄yuuazup - gosha-gir*, then translated it by transliteration, and transferred the time dimension as follows: there and been time to shoot, maybe, two or three arrows - in my opinion, there was time left for launching two or three arrows – *chamamda ikki yoki uch o'q otguncha vaqt bor edi*, omitting the translation of the combination of the words “green arrow” (*yashil o'q*). W.Thackston translated the extract in this way:

I shot an arrow I had in my thumb ring at Tambal's helmet. It would have been a shame to throw it away, but by the time I reached back into the quiver **I could have shot two more arrows** [Б.125]. From the translation it is clear that W.Thackston reports that it was a shame to shoot this arrow, without specifying who gave the arrow. Paying attention to the brevity of the presentation, W.Thackston could not fully translated the original text. We believe that, ideally, the translation text should look like this:

I shot an arrow aiming at Tambal's helmet, I stretch for another arrow into my quiver, a green arrow came out that presented by my Khan Doda, I felt remorse of to shot it that there was so quick time as **to take a breath and blink of my eyes**.

The fifth chapter of the research is called “**Principles of creating a dictionary of phraseological units used in “Baburname”**”. Below are five principles for the selection of phraseological units used in “**Baburname**”, and the dictionary compiled to clarify them:

1. According to the principles of compiling a chronological dictionaries, developed by Sh.Rakhmatullev and A.V.Kunin: phraseological units in the “Dictionary of Phraseological Units of the Uzbek language” explained by means of examples. For example, a phraseological unit is given with capital letters: *ДЎППИ ТОР КЕЛДИ* (literally *skullcup was too tigh*). His explanation of *имконсиз озир аҳволга тушмоқ* (getting into a hopeless position) is inscribed in lowercase letters. *Дўппи(си) тор келди* (skullcap is too tigh) whose; when it is too tigh. *Шундай дўппи тор келганпайтда Азим бойвачча Холхўжанинг жонига ора киради*¹⁷. Based on this principle, the phraseological units selected from “Baburname” which considered correctly to be given in capital letters, while the interpretation of phraseological units – in lowercase letters.

At the same time, according to the principle of A.V.Kunin's selection¹⁸ of phraseological units and his explanation with notes; the following expression is explained as follows: *GET-OUT* as all get-out Amer. colloquial amplification damn, crazy, awful. “I'm hungry as all **get-out**, girls” Tyty said. (E.Caldwell, God's Little Acre, ch, VIII)¹⁹. As you know, the work of A.V.Kunin is one of the largest phraseological dictionaries created to this day. It is taken as a reference source for English phraseological units²⁰;

2. The translators encountered some difficulties according to the notes and footnotes given by the translators at the bottom of the page in process of translation. When translating phraseological units, they left explanations at the bottom

¹⁷Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг фразеологик луғати. – Тошкент.– 1992. – 378 б. – Б.70.

¹⁸Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь. – М.: Издательство «Русский язык». – 1984. – 944 с.

¹⁹Cited source – P.311.

²⁰Мўминов О.М. Lexicology of English language. «Меҳридарё». – Тошкент.: – 2006. – Pp 109 – 116.

of the page. One of these: *Tughchi*: a servant in charge of the tugh, yak-tail standard attached to a ruler's horse [B.480]. The meaning of the note refers to the word *tughchi* and means a servant, *yak-teil* (the tail of a buffalo or donkey, (the translator in this place did not mean a tail, but saddle equipment), a gear worn on the ruler's horse). As we can see from the given example, how difficult it is to find the equivalence of phraseological units or to achieve the adequacy of translation. *Tug'chi tug'bog'lag'uncha fursat bolmadi, tugni iligiga olib-oq otlandi. Yog'iy keladurgan sori-oq mutavajjih bolduk. Ul otlong'onda o'n-o'n besh kishi hamroh edi* [B.93]. Phraseological unit *TUG'CHI TUF BOG'LAG'UNCHA FURSAT BO'LMADI* means: some time or while the blink of an eye; for the period it takes to blink an eye; during the time it takes to jump off the horse; in the time it takes to remove the saber from its scabbard however show the lingua cultural peculiarities and national color of the work. These phraseological units are selected based on the experience of combat, battles, when every moment is important. Such short time intervals are measured by the author and conveyed in figurative expressions. This text is rendered as follows by J.Leyden and W.Erskine: *My standard-bearer seized the standard, but **without having timeto tie on the horse tail and colors**; but, taking the banner-staff in his hand just as it was, leaped on horseback, and we proceeded towards the quarter in which the enemy were advancing. When I first mounted, there were ten or fifteen men with me* [B.110]. From the translation it is clear that the expression *Tug'chi tug'bog'lag'uncha fursat bolmadi* translated There was no time for the standard bearer to tie the banner staff, or without having time, as not having found the time (vaqt topolmay). S.Beveridge translated the original episode as follows:

My standard-bearer had no timeto adjust my standard; he just mounted with it in his hand. There were ten or fifteen men with me when we started toward the enemy; ... [B.166].

S.Beveridge translated phraseological unit *Tug'chi tug'bog'lag'uncha fursat bolmadi* in a descriptive way of translation as *My standard-bearer had no time to adjust my standard*. Although, the original *Tug'chi tug'bog'lag'uncha fursat bolmadi* interpreted differently. However, translators were able to convey the meaning of original. W.Thackston translated the given extract as follows: *With no time for **tughchi**²¹ to secure the yak-tail, he mounted with it in his hand. We set off in the direction from which the enemy was coming. As I rode out I had with me ten or fifteen men* [B.124].

While translating the word standard-bearer (*tug'chi*) in W.Thackston's version, we can see alliteration in his work: With no time for tughchi, standard-bearer, without having time, accompanying the word standard-bearer (*tug'chi*) with the link *Tughchi* means a servant in charge of the tugh, yak-tail standard attached to a ruler's horse, that is: *Tug'chi* is a responsible person who firmly sticks the banner to the rump of the ruler's horse, an employee. In his translation, yak-tail standard attached to a ruler's horse, excluding the expression of strengthening the meaning buffalo (yak or bull) misleads the reader. Therefore, as these phrases cannot be translated literally, in that case there is no way to generalize the meaning

²¹ *Tughchi*: a servant in charge of the tugh, yak- tail standard attached to a ruler's horse. Wh.Thackston. Baburname. – 1996. – P.480.

of phrase or sentence of original to convey the views or ideas of the author completely. If we pay attention to the translation of only one word *yak*, we can see it changes the whole sentence and original's meaning. The indicator of the word bearer conveys the meaning of the word *standard*, that is, the standard-bearer. Taking into account such nuances depends on translator's skill.

3. We account it on according to the principle of definition of phraseological units. The scientists understand phraseology in a broad and narrow context. We support a broad understanding of phraseology. In the broad sense of phraseology, along with stable units, it includes proverbs, sayings, aphorisms. To be phraseological unit or proverbs, sayings, aphorisms must consist of stable units, and certainly should have a figurative meaning. The meaning of phraseological unit is not derived from the literal meaning of its' component that make up phraseological unit, it is not formed from the simple lexical meaning²². The meaning of the expression acts as a generalized, general meaning. "Baburname" is a valuable source. It contains a vast of proverbs, sayings, folk sayings, phraseological units as well as compound words.

4. We account it on according to the "Baburname" sinterpreted version of modern Uzbek. The vocabulary of "Baburname" is sophisticated, it's lexicon incomprehensible to modern reader of Uzbek. Taking this into account, we presented "Baburname" sinterpreted version prepared by V.Rakhmonov and K.Mullaxojayeva in 2008.²³ Phraseological units of original book are reflected in this edition, also. The euphemism, with the meaning "to die" ("vafot etmoq"), in "Baburname" refers to the lexical area. The number of such phraseological units as, *Tengri rahmatig'a bormoq*- to go to God's Mercy, *olami foniyni vido qilmoq* -to depart from this transitory world, *olamdin naql qilmoq*- to take his departure from this world orto leave this world, *bosh olib itmoq*- to pass away, *rihlat qilmoq*- to bade farewell to the world, *olamdin bormoq*- to depart from this world in "Baburname". Such kind of phraseological units in the work more than forty. Meanwhile, in English translations, the equivalents of these words we were sure thirteen but not forty. The euphemism *Tengri rahmatig'a bormoq* literally go to God's Mercy is indicated in this extract: *Иккинчи қиз менинг волидам Қутлуқ Нигорхоним эди. Аксар қазоқлиқларда ва фатаратларда менинг билан билла эдилар, Кобулни олгондин беш-олти ой сўнгра, тарих тўққуз юз ўн бирда Тангри раҳматиға бордилар* (Б.39).

In current Uzbek it was interpreted like this: *Иккинчи қиз менинг волидам Қутлуқ Нигорхоним эди. Аксар ҳарбий сафарлар ва саргардонликларда мен билан бирга эди. Кобулни олганимдан сўнг беш-олти ой ўтиб, тўққиз юзу ўн биринчи (1505) йили Тангри раҳматиға борди* (Б.34).

We can see the highlighted sentence *Тангри раҳматиға борди* also reflected in the adapted version.

5. We account it on according to the author's notes in "Baburname", each fable and story as Babur said *masal borki, mataldurkim*, the author himself disclose the matter using with them. He fruitfully used folk sayings, proverbs, aphorisms in his memoir. Based on these selection of phraseological units we tried to create five principles of compiling a textual dictionary.

²² Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг фразеологик луғати. – Тошкент.: Қомуслар бош таҳририяти. – 1992. – Б.3.

²³ Раҳмонов В., Муллахўжаева К. Бобурнома. – Тошкент.: «Ўқитувчи». – 2008. – Б.288.

CONCLUSIONS

1. In world linguistics, “Baburname” is widely studied and seriously researched. As a literary source “Baburname” along with the Bible is valued as one of the ancient chronicle and it is revered as a reliable written source of encyclopedic significance. The phraseological units used in the work served to describe the chronicle of the peoples of Movarounnahr to reveal the characters of historical figures.

2. The work has been repeatedly studied and being investigated by local and foreign scientists, however “Baburname” is turning into a world literary heritage, now. Thanks to the repeated translated work it became possible to study author's style, the style of translators. At the same time the study of foreign sources, its’ translation into foreign languages make the acquaintance with the opinion of world scientists and their point of views about our great ancestor and these make us to grow self-awareness, improve the sense of pride. Critical and artistic works written with the influence of “Baburname” provide a variety of methods and approaches by research and they contribute to develop our national literature. Their comparative study is of great assistance in the development of translation studies.

3. In English translations of polysemantic words of components of phraseological units as: *mulozamat* (to pay homage), *taqsirqilmoq* (not fail), *so’z* (word), *Tengri* (God), *qilich* (saber), *qaror* (decision), *fursat* (time) found in “Baburname”, and there are the changes in meaning. Their cognitive-conceptual analysis, the study of linguocultural problems through different English translations creates the basis of successful translation of other classical works.

4. The tendency is revealed that linguocultural factors in translation do not obey the sentence structure of another language, and have a constant impact on translation. The attractive power of the word classics, the author's style encourages the reader to carefully get acquainted with the work, charm of classical works, polysemantic phraseological units put in difficult situation of foreign translators. From practice it becomes obvious that without mastering the meaning of words, translator could not be able to reach the adequacy of translation, in that cases it is useful to work together with a native speaker (if it is possible). In order to convey to the reader the full completeness of the work, it needed to be used not tracing calque translation, but the method of interpreting the complexities of original language.

5. Extra-linguistic factors in translation of classical work are clearly traced during translation of phraseological units. Subtext links of translations proved that translators are not able to fully convey the content of the original. These references are most often found in S.Beveridge’s translations.

6. On the basis of three versions of English translations of phraseological units made by the scientists J.Leyden - W.Erskine (1826), Annette Susannah Beveridge (1921) and W.Thackston (1996), and in research an opportunity was created to investigate the disclosure of the essence of their lexical, national and cultural characteristics, analysis of semantic shades of synonymous sequence, syntactic-grammatical and stylistic properties, to study the possibilities of combining components.

7. In searching the ways of solving the translation problems, study the phenomenon equivalence of phraseological units, following the dynamics of equivalence in translations, conducting their comparative analysis and finding the

optimal alternative, necessitate a step-by-step study of the history of translations. From these point of view the language of the time, the translation made by J.Leyden–W.Erskine (1826) can be considered the closest to the original. However, understanding “Baburname” from the standpoint of today, taking into account the originality of the Russian, Uzbek and English languages, such is the translation of W.Thackston. In his version, religious terms, places’ names and geographical locations, phraseological units are transferred quite close to the original.

8. In “Baburname” there are many proverbs, sayings, fables, phraseological units used to convey the spirit of the times, in providing reliable information about historical figures, transmitting linguocultural features, revealing the everyday life of peoples of Central Asia, describing the battlefields. Their comparative analysis using the example of English translations, as well as translation research themselves, should be included in special subjects as the aspects of translation study. This will help to achieve the adequacy of translation of other classical work of Uzbek people.

9. The absence of some constructions in the English language of grammatical forms or word building in original language, the lack of correspondence of combination of forms and structures, the use of lexical-semantic, phraseological units based on extra linguistic factors, the use of concordances and various words, or the lack of parts of speech of a similar meaning prevent adequate translation. With the phenomenon of the lexical, grammatical, syntactic transformation of translation, the dynamics of the equivalence of phraseological units appear, the meaning of which is reflected of translations.

10. Study the translations of classical work, acquaintance with other related literature (for example, “Baburname”) and works, monographs of local and foreign scientists, written under the influence of “Baburname” and the study above mentioned three languages translations provide translators great benefit in the aspect of translation practice.

11. To achieve the completeness of translation of phraseological units of the original translator should find their analogs in their native language and use them, in the absence of such matter, it is necessary to use the descriptive way of language, or like S.Beveridge should provide footnotes to extra linguistic features. We think it helps to solve some translation problems.

12. We were sure while researching the translations of historical work, searching for the meanings of words from dictionaries are unproductive. To solve this problem, it is useful to compile a textual dictionary of translations of classical work. This text of dictionary which made in different English, in different period of “Baburname” and it will solve the problems, difficulties in translating such works; however will help in translating phraseological units, finding the meanings of lexical units, proverbs, sayings, close to them in terms of the meaning of dictionary units.

13. “Baburname” by Zahiriddin Muhammad Babur plays an important role in further improvement of the Uzbek language, in the formation of an artistic, scientific, official style. Its’ author was an incomparable master of words and making huge contribution to the development of such spheres of linguistics as etymology, lexicology, stylistics, lexicography and translation studies.

14. Having studied we tried to answer such question: “Are there any phraseological units of “Baburname” that are not fully reflected in English

translations? The study allows us to conclude that in at least one of the three cases of each of the translation options, they are, of course, reflected. In future, researchers of “Baburname” can conduct research on topics as: Study the isaphetic feature of compound words in “Baburname” and their English translations”; “Place’s names in “Baburname” and their comparative analysis of English translations”; “The concept of *mulozamat* in “Baburname” and their problems of translation”; “Stylistic and semantic features of repetition in “Baburname”.

**НАУЧНЫЙ СОВЕТ DSc.03/30.12.2019.Fil/Ped.27.01
ПО ПРИСУЖДЕНИЮ УЧЕНЫХ СТЕПЕНЕЙ ПРИ УЗБЕКСКОМ
ГОСУДАРСТВЕННОМ УНИВЕРСИТЕТЕ МИРОВЫХ ЯЗЫКОВ**

**УЗБЕКСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ МИРОВЫХ
ЯЗЫКОВ**

ТЕШАБОЕВА ЗИЁДАХОН КАДЫРОВНА

**КОГНИТИВНОЕ И ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ
ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В АНГЛИЙСКИХ ПЕРЕВОДАХ
«БАБУРНАМЕ»**

**10.00.06 – Сравнительное литературоведение, сопоставительное
языкознание и переводоведение**

**АВТОРЕФЕРАТ
диссертации доктора филологических наук (DSc)**

ТАШКЕНТ – 2021

Тема диссертации доктора философии (PhD) зарегистрирована в Высшей аттестационной комиссии при Кабинете Министров Республики Узбекистан за B2020.1.DSc/Fil213.

Диссертация выполнена в Узбекском государственном университете мировых языков.

Автореферат диссертации на трех языках (узбекский, русский, английский резюме)) размещен на веб-странице Научного совета по адресу (www.uzswlu.uz) и на информационно-образовательном портале «ZiyoNet» по адресу (www.ziyo.net.)

Научный консультант:

Бакиева Гуландом Хисомовна
доктор филологических наук, профессор

Официальные оппоненты:

Тухтасинов Илхомжон Мадаминович
доктор педагогических наук, профессор

Холманова Зулхумор Турдиевна
доктор филологических наук, профессор

Эйжи Мано (Япония)
доктор исторических наук, профессор

Ведущая организация:

**Национальный Университет Узбекистана
имени Мирзо Улугбека**

Защита диссертации состоится «___» _____ 2021 года в ___ часов на заседании Научного совета DSc.03/30.12.2019.Fil/Ped.27.01 по присуждению ученых степеней при Узбекском государственном университете мировых языков (Адрес: 100138, город Ташкент, Учтепинский район, улица Кичик халка йули, дом 21А. Тел.: (+99871) 230-12-91; факс: (+99871) 230-12-92; e-mail: uzswlu_info@mail.ru)

С диссертацией можно ознакомиться в Информационно-ресурсном центре Узбекского государственного университета мировых языков (зарегистрирована № ____). (Адрес: 100138, город Ташкент, Учтепинский район, улица Кичик халка йули, дом 21А. Тел.: (+99871) 230-12-91; факс: (+99871) 230-12-92.)

Автореферат диссертации разослан «___» _____ 2021 года.

(Реестр протокола рассылки № ____ от «___» _____ 2021 года).

Л.Т. Ахмедова

И.о. председателя Научного совета по присуждению ученых степеней, д.пед.н., профессор

Х.Б. Самигова

Ученый секретарь Научного совета по присуждению ученых степеней, д.ф.н., доцент

Ж.А. Якубов

Председатель Научного семинара при Научном совете по присуждению ученых степеней, д.ф.н., профессор

ВВЕДЕНИЕ (аннотация диссертации доктора философии (PhD))

Цель исследования состоит в исследовании фразеологических единиц «Бабурнаме», их английских переводов с когнитивной и лексикографической точки зрения и разработке принципов создания тематического словаря.

Объект исследования. В качестве объекта исследования отобраны «Бабурнаме» (2002), адаптированный на современный узбекский язык вариант «Бабурнаме» (2008), «Бабурнаме» в переводе на русский язык (2008) и фразеологические единицы, использованные в английских переводах Жон Лейден–Вильяма Эрскина (1826), Анетты Сусанны Бевериж (1921), Вильера Текстона (1996).

Научная новизна исследования:

Разработан сравнительный, компонентный, описательно-аналитический анализ фразеологических единиц английского перевода, использованных в раскрытии характеров исторических персонажей в «Бабурнаме»;

Исследованы адаптированные фразеологические единицы, взаимосвязь между узбекско-русско-английскими переводами, посредством определения альтернативных фразеологических единиц по отношению к оригиналу раскрыто явление эквивалентности, разработан их сравнительный анализ;

Раскрыто применение сферы лексико-семантических площадок фразеологических единиц произведения и разработан когнитивно-концептуальный анализ, на основе сравнительного анализа доказан состояние описательной и функциональной эквивалентности;

Определен подход переводчиков к достижению адекватного перевода произведения, раскрыты способы лексической, грамматической, синтаксической трансформации перевода, указана проблема отражения в английских переводах национально-культурных особенностей фразеологических единиц, встречающихся в «Бабурнаме»;

Классифицирован концепт фразеологических единиц, посредством статистического анализа доказана динамика в переводах фразеологических единиц, доказано несоответствие в достижении адекватности при переводе фразеологических единиц между адаптированным изданием «Бабурнаме» и русско-английским переводом;

Разработаны пять принципов создания многоязыкового словаря для решения проблемы перевода «Бабурнаме», посредством статистического метода обоснован количественный приоритет фразеологических единиц оригинала; разработаны его приоритетные задачи.

Внедрение результатов исследования. На основе сравнительного изучения фразеологических единиц английских переводов «Бабурнаме»:

Отечественные и зарубежные ученые осведомлены о том, что выявлены несоответствия фразеологических единиц в достижении адекватности русских и английских переводов с адаптированным изданием «Бабурнаме», разработаны пять принципов составления словаря при решении проблем перевода (справка-информация Международного общественного фонда имени Бабура от 6 апреля 2021 года). Результаты изучения на основе

статистического метода фразеологических единиц в «Бабурнаме» и английских переводов, а также разработки его приоритетных задач были использованы в подготовке третьего издания энциклопедии Бабура на узбекско-русско-английском языках;

Материалы, посвященные жизни и творчеству Бабура, данные, приведенные в научной работе, а также материалы английского перевода «Бабурнаме» были использованы в подготовке сценария и самой программы телеканала «Узбекистон тарихи», посвященной дню рождения Захириддина Мухаммада Бабура (справка 02-10-472 Национальной телерадиокомпании Узбекистана от 28 февраля 2020 года). Передача способствовала донесению до широкой общественности последних сведений о юности Захириддина Мухаммада Бабура и «Бабурнаме»;

Материалами английского перевода «Бабурнаме», результатами докторской диссертации на тему: «Когнитивное и лексикографическое исследование фразеологических единиц английских переводов «Бабурнаме» и монографии «Сравнительный анализ фразеологических единиц английских переводов «Бабурнаме» воспользовались журналисты телеканала “O’zbekiston” Национальной телерадиокомпании Узбекистана при подготовке сценариев некоторых передач. В частности, материалы диссертации были использованы при составлении сценария передачи «Правитель и поэт», переданной в эфир 14 февраля 2019 года (справка 02-13-1324 Национальной телерадиокомпании Узбекистана от 12 июля 2019 года). Фразеологические единицы произведения, имеющие национально-культурное значение, помогли обогатить сведения о переводах классической литературы;

Переводы фразеологических единиц из «Бабурнаме» и методы перевода, основанные на достижениях языковедения последних лет, свидетельствуют об их солидной научной значимости. Особое внимание заслуживает то, что адекватные переводы фразеологических единиц в английском переводе классического произведения «Бабурнаме» научно обоснованы (справка 1796/30.02.01 Самаркандского государственного института (фундаментальный проект ОТ-Ф8-062 «Деривационные закономерности развития языка», рассчитанный на 2007-2011 годы) иностранных языков от 8 октября 2019 года). Этим самым обосновано, что словарь фразеологических единиц «Бабурнаме», составленный на трех (узбекско-русско-английском) языках, представляет пользу для переводоведения;

Словарь английских переводов, составленный на основе диссертации, использован при раскрытии характеров исторических персонажей, и прослеживается последовательность в разработке описательно-аналитического анализа английского перевода, раскрытии смыслового соответствия английского перевода «Бабурнаме», установлении семантической связи адаптированных фразеологических единиц с русско-английскими переводами, определении альтернативных значений, соответствующих оригиналу (справка 01-03/241 Союза писателей Узбекистана от 18 февраля 2021 года).

Результаты диссертационной работы на тему: «Когнитивное и лексикологическое исследование фразеологических единиц английских переводов «Бабурнаме» на соискание научной степени доктора филологических наук (DSc) внедрены в практику **переводчиком-оценщиком** узбекского языка Умидом Саидовым в компании по языковым услугам «Алта» в Соединенных Штатах Америки. (справка I 4877 компании ALTA LANGUAGE SERVICE USA, ATLANTA, GA30326: от 7 апреля 2021 года). Выводы исследования, содержащие разработку семантического, компонентного, когнитивно-концептуального, описательно-аналитического, сравнительного анализа, обогатив переводоведение, послужили ценной информацией в выполнении услуг, связанных с переводами, в переводе национально-культурных особенностей узбекской нации;

Результаты анализа, содержащиеся в диссертационной работе, эффективно использованы как новые подходы в разработке, на основе проекта инновационного исследования, методических пособий по повышению переводческих, коммуникативных навыков преподавателей и укреплению процессов системы образования (проект инновационных идей Самаркандского государственного института иностранных языков, справка 1017993/30.02.01 от 8 октября 2019 года). Материалы диссертации послужили важным источником при создании электронного учебника из результатов исследования. Узбекско-русско-английские примеры из диссертации играют важную роль в развитии туризма и в культурных связях трех не родственных народов.

Структура и объем диссертации. Диссертация состоит из введения, пяти глав, общего вывода, списка использованной литературы. Основной объем работы составляет 259 страниц.

ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИШЛАР РЎЙХАТИ
СПИСОК ОПУБЛИКОВАННЫХ РАБОТ
LIST OF PUBLISHED WORKS

I бўлим (I часть; I part)

1. Тешабоева З.Қ. «Бобурнома»даги фразеологик бирликлар инглизча таржималарининг қиёсий таҳлили. Монография. ISBN: 978-9943-11-776-1. «Фан ва технология», Тошкент. – 2018. – 160 б.

2. Тешабоева З.Қ. «Бобурнома»нинг инглизча таржималарида мақолларнинг берилиши. Тошкент давлат шарқшунослик институтининг илмий журнали. № 1, ТДШИ. – 2011. – Б.76-78. (07.00.00; №10).

3. Тешабоева З.Қ. «Бобурнома»даги эмоционал фразеологик бирликларнинг талқини. “ILM SARCHASHMALARI” 2-son Urganch davlat universiteti. – 2014. – №2. – Б.6-9. (10.00.00; №3).

4. Тешабоева З.Қ. «Бобурнома»даги «Тенгри раҳматига бормоқ» фразеологик бирлигининг семантик майдони ва инглизча таржималари. Тошкент давлат шарқшунослик институтининг илмий журнали). – ТДШИ, 2014. – № 1. – Б. 56-58. (07.00.00; №9).

5. Тешабоева З.Қ. Инглизча «Бобурнома»лар Жаҳон адабиёти Адабий-бадий, ижтимоий-публицистик журнал. – 2014. – №2. – Б.139-141. (10.00.00; №4).

6. Тешабоева З.Қ. «Бобурнома»даги матал ва фразеологик бирликларнинг инглизча таржималари хусусида. Филология масалалари. – Тошкент: ЎзДЖТУ. – 2016. – № 1. – Б.111-115. (10.00.00; №18).

7. Тешабоева З.Қ. «Бобурнома»даги афоризмларнинг инглизча таржималарда акс этиши. Бухоро давлат университети илмий ахбороти. – 2016. – № 4. – Б.121-125. (10.00.00; № 1).

8. Тешабоева З.Қ. «Бобурнома»даги фразеологик бирликларнинг концепти ва уларнинг инглизча таржималари. Филология масалалари. – Тошкент: ЎзДЖТУ. – 2018. – № 3. – Б.106-115. (10.00.00; №18).

9. Teshaboyeva Z.Q. A Comparative analysis of phraseological units in “Baburname” and their different English translations. Филология масалалари. – Тошкент: ЎзДЖТУ. – 2019. – №3. – Б.102-108. (10.00.00; №18).

10. Тешабоева З.Қ. «Бобурнома» асаридаги ҳарбий терминлар ва инглизча таржималарининг қиёсий таҳлили. СЎЗ САНЪАТИ. – 2019. – № 1. – Б.92-98. (10.00.00; №31).

11. Тешабоева З.Қ. Кўнгилдан чиққан сўзлар. Ўзбекистонда хорижий тиллар. (Электрон илмий-методик журнал). ЎзДЖТУ. – 2019. – Б.146-149. (10.00.00; № 17).

12. Teshaboyeva Ziyodakhon Qodirovna. Scientific and theoretical study of “Baburname” and its’ translations into the world languages. Malaysia Journal of Critical Reviews ISSN- 2394-5125. – Vol 7. – Issue 3.– 2020. – P.416-424. (Scopus, №3).

13. Тешабоева З.Қ. Тарихий асарларда аёллар мавқеи, уларнинг номи билан боғлиқ ибора ва мақол хусусида. Роль инноваций в развитии современной филологии. Международная научная конференция 15-17 ноябрь. ЎзМУ. – 2019. – Б.268-271.

14. Тешабоева З.Қ. «Бобурнома» асарида «илик» концепти ва инглизча таржималари. Республика конференция материаллари. – 2019. – Б.55-65.

15. Тешабоева З.Қ. «Бобурнома» асарида «кўнгул» билан боғлиқ фразеологик бирлик ва унинг таржималари. Чет тилларни ўқитишда илғор хорижий тажрибаларни ўқув жараёнига татбиқ этишнинг истиқболли йўллари. Халқаро илмий-амалий анжуман материаллари тўплами. Тошкент. – 2020. – Б.61-64.

16. Тешабоева З.Қ. Такаллуфнинг маъно жилolari ва инглизча таржималари таҳлили. «Қиёсий адабиётшунослик: ўтмиши ва бугуни ва истиқболлари» А.Навоий номидаги ўзбек тили ва адабиёти университети. – 2020. – Б.182-184.

II бўлим (II часть; II part)

17. Тешабоева З.Қ. «Бобурнома»асарининг инглиз тилига таржима қилиниш тарихи. «Бадиий таржиманинг лингвопоэтикаси». (Ғ.Саломов таваллудининг 80 йиллиги). САМДЧУ. – 2012. – Б.11-24.

18. Тешабоева З.Қ. «Бобурнома»даги фразеологик бирликларнинг когнитив-концептуал таҳлили. Таржимашунослик. Ёш олим. ЎзДЖТУ. – 2012.

19. Тешабоева З.Қ. «Бобурнома»нинг инглизча таржималаридаги фразеологик бирликларнинг семантик таҳлили. Ташқи сиёсий ва ташқи иқтисодий алоқалар учун кадрлар тайёрлашда тил таълими ва таржима масалалари: ЖИДУ. – 2012. – Б.233-235.

20. Тешабоева З.Қ. Фразеологик бирликларни «Бобурнома»нинг турли инглизча таржималарида берилиши. Республика илмий-амалий конференция мақолалар тўплами Ёш Олим. – 2012. – Б.27-29.

21. Тешабоева З.Қ. «Бобурнома»нинг инглизча таржималаридаги фразеологик бирликларнинг миллий-маданий хусусиятлари. “YER YUZI” Адабий-бадиий, маърифий журнал. Самарқанд. – 2013. – № 1. – Б.18-20.

22. Тешабоева З.Қ. Табдил ва таржималар. Ўзбекистон адабиёти ва санъати газетаси. Тошкент. – 2013. – №7. – Б.3.

23. Тешабоева З.Қ. «Бобурнома»даги «сут» компонентли фразеологик бирликларнинг инглизча таржима хусусиятлари. Таржима назарияси ва амалиётининг тилшунослик соҳалари билан алоқаси: муаммолар ва ечимлар (Республика илмий-амалий конференция мақолалар тўплами, 2015 йил 17 апрель) ЎзДЖТУ. – 2015. – Б.191-193.

24. Тешабоева З.Қ. «Бабурнаме»даги озик овқат туркумига кирган фразеологик бирлик ва унинг таржималари. Тошкент Молия Институти. – 2015. – Б.179-181.

25. Тешабоева З.Қ. Мустақиллик йигирма беш ва Биз. Она юртимиз бахту иқболи ва буюк келажаги йўлида хизмат қилиш-энг олий саодатдир.

Ўзбекистон Республикаси биринчи президенти Ислом Каримовнинг асарини ўрганишга бағишланган илмий-амалий семинари. – 2016. – Б.32-35.

26. Тешабоева З.Қ. «Бобурнома»даги мулозамат концепти. Ўзбек терминологияси: бугунги ҳолати ва истиқболи. – 2017. – Б.146-149.

27. Тешабоева З.Қ. «Бобурнома»даги фразеологик бирликларнинг инглизча таржималари ва қиёсий таҳлили. Бобур абадияти. Баёз. Тошкент. – 2017. – №05 – Б. 310.

28. Тешабоева З.Қ. «Бобурнома»даги фразеологик бирликлар таржимасига лингвокультурологик ёндашув. Таржима, ахборот, мулоқот – сиёсий ва ижтимоий кўприк. Халқаро илмий-амалий анжуман.«СамДЧИ нашр-матбаа маркази». Самарқанд. – 2018. – Б.95-97.

29. Тешабоева З.Қ. «Бобурнома»даги «тақсир» сўзининг лексик майдони ва инглизча таржималарининг концептуал таҳлили. Ўзбек мумтоз ва замонавий адабиётининг халқаро миқёсда ўрганиш ва тарғиб қилишнинг долзарб масалалари. Халқаро конференция материаллари. Тошкент “Mashhur-Press”. – 2018. – Б.419-423.

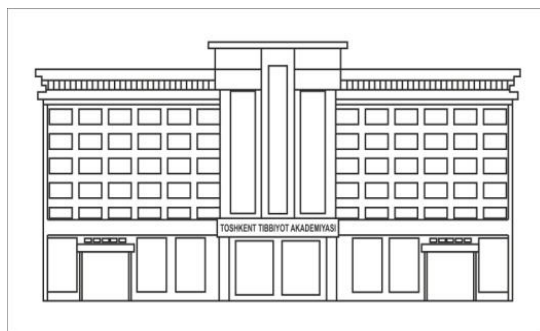
30. Тешабоева З.Қ. «Бобурнома»нинг инглизча таржималари қиёсий таҳлили.ЎзДЖТУ Ўзбек тили кафедраси «Тилларни ўқитишда инновацион таълим технологиялари: маҳаллий ва хорижий тажриба». – 2019. – Б.71-73.

31. Тешабоева З.Қ. «Бобурнома»нинг дунё тилларига таржима тадрижиёти. Таржимашуносликнинг долзарб масалалари: таржима назарияси ва амалиёти, таржима тарихи лингвокультурология ва туризм соҳаларининг узвий боғлиқлиги. ЎзДЖТУ. – 2019. – Б.40-49.

32. Тешабоева З.Қ. «Бобурнома»да кўз лексик майдонидаги мақол ва фразеологик бирликнинг инглизча таржималари таҳлили. Адабиётшуносликнинг муҳим масалалари. Ўзбекистон Республикаси фан арбоби, академик Бахтиёр Назаров таваллудининг 75 йиллиги муносабати билан ўтказилган халқаро конференция материаллари. Тошкент. – 2020. – Б. 574-585.

33. Тешабоева З.Қ. Сравнительный анализ концепта «слово» в английском переводе в произведении «Бабурнаме». Московский государственный университет имени Ломоносова. Институт Стран Азии и Африки интеллектуальное наследие Захириддина Мухаммада Бабура сборник статей и тезисов докладов Международная научная конференция Москва. – 2021. – Стр.503-510.

Автореферат «Тошкент тиббиёт академияси ахборотномаси» журнали
тахририятида тахрирдан ўтказилди

MUHARRIRIYAT VA NASHRIYOT BO'LIMI

Разрешено к печати: 16 августа 2021 года
Объем – 3,8 уч. изд. л. Тираж – 80. Формат 60x84. 1/16. Гарнитура «Times New Roman»
Заказ № 1118 - 2021. Отпечатано РИО ТМА
100109. Ул. Фароби 2, тел: (998 71)214-90-64, e-mail: rio-tma@mail.ru

